

სსიპ - ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი

ბიზნესის ადმინისტრირების, მენეჯმენტისა და მარკეტინგის დარგობრივი დეპარტამენტი

მირზა სუქნიშვილი

**აგრობიზნესის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორები და
პრიორიტეტული საჭიროებები აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის
მაგალითზე**

ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად
წარმოდგენილი დისერტაციის

ა ნ ო ტ ა ც ი ა

ბათუმი - 2022

ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიზნესის ადმინისტრირების, მენეჯმენტისა და მარკეტინგის დარგობრივ დეპარტამენტში.

სამეცნიერო ხელმძღვანელები: **ბადრი გეჩბაია,**
ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ეთერ ხარაიშვილი,
ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

უცხოელი შემფასებელი: **ვიქტორ კოვალი,**
ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, უკრაინის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის საბაზრო ეკონომიკისა და ეკოლოგიის კვლევითი ინსტიტუტის განათლებისა და ბიზნესის განყოფილების გამგე.

შემფასებლები: **გელა მამულაძე,**
ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის პროფესორი

გულნაზ ერქომაიშვილი,
ეკონომიკის დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ეკატერინე ზვიადაძე,
ეკონომიკის დოქტორი, საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტროს პოლიტიკის კოორდინაციისა და ანალიტიკის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი

სადისერტაციო ნაშრომის საჯარო დაცვა შედგება 2022 წლის „15“ აპრილს 12:00 საათზე, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილ სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე. მისამართი: ქ. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. №35, აუდ. №430

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შესაძლებელია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკაში (ქ. ბათუმი, ნინოშვილის №35) და უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე www.bsu.edu.ge

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი,

ბიზნესის მართვის დოქტორი, ასისტენტ პროფესორი: **ლეილა ცეცხლაძე**

I. ნაშრომის საერთო დახასიათება

თემის აქტუალობა. საქართველოს დიდი და მდიდარი ტრადიციების მქონე სოფლის მეურნეობა აქვს. იგი უხსოვარი დროიდან ვითარდებოდა და უნიკალური ნიშან-თვისებებით ხასიათდება, რაც განპირობებულია მრავალფეროვანი, ქვეყნის რეგიონების მიხედვით მკვეთრად განსხვავებული ნიადაგურ-კლიმატური და ეკონომიკური პირობებით. საქართველოს ტერიტორიის ფიზიკურ-გეოგრაფიული თავისებურებები მის ცალკეულ რეგიონს თავისებურ ხასიათს აძლევს და ქმნის ტიპიურ, ერთმანეთისგან განსხვავებულ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ რაიონებსა და მიკრორაიონებს.

მოსახლეობის სასურსათო უზრუნველყოფა გლობალურ პრობლემათა რიცხვს მიეკუთვნება და მისი გადაწყვეტა ნებისმიერი ქვეყნის ეროვნული ეკონომიკის განვითარების საფუძველს წარმოადგენს. საქართველოს ეკონომიკაში სოფლის მეურნეობას წამყვანი ადგილი უჭირავს. მრავალსაუკუნოვანმა ისტორიულმა ფაქტორებმა და წლების მანძილზე მბრძანებლურმა მმართველობამ საკმაოდ ძლიერი უარყოფითი ზეგავლენა მოახდინა ქართულ სოფელსა და სოფლის მეურნეობაზე. სოფლის მეურნეობაში განხორციელებულმა ცვლილებებმა და მიზნობრივმა პროგრამებმა („დანერგე მომავალი“, „წარმოე საქართველოში“, „იაფი აგროკრედიტი“ და სხვ.) გამოკვეთა საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარებისა და ქართული სოფლის გადარჩენის კონტურები. მიმდინარე ეტაპზე საქართველოს ეკონომიკა კრიზისშია, რაზეც დიდი გავლენა მოახდინა გლობალურმა ეპიდემიურმა სიტუაციამ. საქართველოს ეკონომიკაში არსებული მძიმე კრიზისული მდგომარეობა განსაკუთრებით მწვავედ იგრძნობა სურსათის წარმოებაში. ქვეყნის ეროვნული ეკონომიკის 17% პირდაპირ დამოკიდებულია სოფლის მეურნეობის სექტორზე. აგროსასურსათო პროდუქტების იმპორტი სამჯერ და მეტად ჭარბობს ექსპორტს. მსოფლიოს ცივილიზებული საზოგადოების მასშტაბური ძალისხმევის მიუხედავად, სურსათით მოსახლეობის უზრუნველყოფა ერთ-ერთ გლობალურ გამოწვევად და პრობლემად რჩება. გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) მონაცემებით მსოფლიოში შიმშილობს ერთი მილიარდი ადამიანი. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD), გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) სპეციალისტების მონაცემების საფუძველზე განვითარებადი და გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში 2030 წლისათვის 2015 წელთან შედარებით სასურსათო პროდუქტებზე მოთხოვნა 60%-ით გაიზრდება, ხოლო 2050 წლისათვის გაორმაგდება. ამ პერიოდისთვის მსოფლიოში არსებულთან შედარებით საჭირო იქნება 70%-ზე მეტი სურსათის წარმოება. საქართველოში სოფლის მეურნეობაში შექმნილი კრიზისიდან თავის დაღწევის მიზნით, საჭიროა შემუშავდეს სოფლის მეურნეობის მართვისა და წარმოების ეფექტიანი მექანიზმები. ასევე, საჭიროა დამუშავდეს სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგიული მარკეტინგული მოდელი, რომლის მიხედვითაც, საბაზრო მოტივაციების შესაბამისად განისაზღვრება სოფლის მეურნეობის რეგიონული პრიორიტეტები დარგობრივ ჭრილში, შეფასდება და დადგინდება ის ოპტიმალური პარამეტრები, რაც ეკონომიკური და სასურსათო უსაფრთხოების თვალსაზრისით რეალურად მისაღწევ მიჯნებსა და დასაბუთებულ ზღვრებს წარმოადგენს ამა თუ იმ დარგისათვის, როგორც ადგილობრივი საბაზრო სემენტების გაჯერების, ისე მყარი საექსპორტო პოზიციების დასაკავებლად.

საქართველოში დღეს შენარჩუნებულია აგრობიზნესის განვითარების დაბალი ტემპი, რაც უამრავ ობიექტურ და სუბიექტურ სიძნელეებს ქმნის როგორც სურსათის წარმოების, ისე მთელ რიგ მომიჯნავე დარგებში. მოწინავე საერთაშორისო გამოცდილების გათვალისწინებით შემუშავებული აგრობიზნესის ეროვნული მოდელი უმნიშვნელოვანეს როლს შეასრულებს ზემოთ აღწერილი პრობლემების გადაწყვეტაში.

კვლევის მიზანი და ამოცანები

კვლევის მიზანი. კვლევის მიზანია აგრობიზნესის სფეროში მოქმედი მოდელების საერთაშორისო გამოცდილების შესწავლის, საქართველოში, ასევე, აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში,

აგრობიზნესის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორების იდენტიფიკაციის საფუძველზე პრობლემების გადაჭრის გზებსა და განვითარების პრიორიტეტულ მოდელებზე რეკომენდაციების შემუშავება.

კვლევის ამოცანები:

- მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში აგრობიზნესის განვითარების მნიშვნელობის შესახებ ბიბლიოგრაფიული კვლევა;
- მსოფლიო გამოცდილებაზე დაყრდნობით ფერმერული მეურნეობის ფუნქციონირებისა და თავისებურებების ბიბლიოგრაფიული კვლევა;
- აგრობიზნესის განვითარების ალტერნატიული მოდელების ანალიზი მსოფლიო გამოცდილების გათვალისწინებით;
- კოოპერატივების მნიშვნელობის გაანალიზება მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანასა და საქართველოში;
- აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში ფერმერულ მეურნეობებსა და გადამამუშავებელ საწარმოებში კოოპერატივების მდგომარეობის ანალიზი;
- სასოფლო-სამეურნეო მიწების რეფორმის შედეგების ანალიზი და მიწების კონსოლიდაციის სახელმწიფო სტრატეგიის აუცილებლობის დასაბუთება;
- აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მუნიციპალიტეტების მიხედვით ფერმერულ მეურნეობათა განვითარების ტენდენციების ანალიზი;
- აგრობიზნესის განვითარების ხელშემშლელი ფაქტორების იდენტიფიკაცია „გადაუდებლობა-ზეგავლენის მატრიცით“;
- აგრობიზნესის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორების იდენტიფიკაცია და მისი გადაჭრის გზების დასახვა;
- აგრობიზნესის განვითარების მოდელების შემუშავება;
- აგრობიზნესის განვითარების ხელშემწყობი ღონისძიებების დასახვა და სხვა.

კვლევის საგანი. კვლევის საგანს წარმოადგენს აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში სოფლის მეურნეობის დარგები (მემცენარეობის, მეცხოველეობის, სასათბურე მეურნეობის), ასევე, ამ დარგებში არსებული პრობლემები და მათი განვითარების პერსპექტივები.

ნაშრომის მეთოდოლოგია. კვლევის მეთოდები შეირჩა დასმული საკითხების შესაბამისად. კერძოდ, გამოყენებულია ზოგადი და კონკრეტული მეთოდები:

- მონაცემთა სიზუსტის დასადგენად გამოყენებულია შეგროვებითი და შედარებითი მეთოდები;
- სტატისტიკური მეთოდების საშუალებით გაანგარიშებულია აგრობიზნესის განვითარების მაჩვენებლები, დადგენილია აგრობიზნესის ზრდის ტენდენციები;
- ანალიტიკურ და სტატისტიკურ შეფასებებს შორის კანონზომიერებების დასადგენად გამოყენებულია შინამეურნეობების გამოკვლევის მონაცემთა ბაზა, ასევე, საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის პუბლიკაციები, შესწავლილია სტატისტიკური მონაცემები;
- „ზეგავლენა-გადაუდებლობის“ მატრიცით გამოვლენილია აგრობიზნესის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორები;
- რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მაჩვენებლების დასადგენად ჩატარებულია რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევა;
- „პრიორიტეტების სქემით“ დადგენილია აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტები;
- ჩატარებულია რაოდენობრივი (ანკეტით გამოკითხვა) და თვისებრივი კვლევა (ნახევრად-სტრუქტურირებული ჩალრმაკვებული ინტერვიუები და ფოკუს ჯგუფის შეხვედრები).

პრობლემების კვლევის მდგომარეობა თანამედროვე მეცნიერებაში

კვლევა ეყრდნობა ქართველ და უცხოელ მეცნიერთა სამეცნიერო ნაშრომებს, ასევე, სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის, საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტროს, საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის სამინისტროს, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ფინანსთა და ეკონომიკის სამინისტროსა და სხვა ოფიციალურ მასალებს, საკანონმდებლო და კანონქვემდებარე აქტებს, დადგენილებებსა და სხვა დოკუმენტებს. ნაშრომში, ასევე, გამოყენებულია ქვეყნისა და აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მოქმედი სამთავრობო და არასამთავრობო ორგანიზაციების კვლევები და ჩვენს მიერ ჩატარებული რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევების მასალები.

მეცნიერული სიახლეები:

- SWOT და PESTEL ანალიზით შეფასებულია აგრობიზნესის ძლიერი და სუსტი მხარეები, განვითარების შესაძლებლობები და საფრთხეები, ასევე, აგრობიზნესის განვითარების გარემო პირობები;
- „გადაუდებლობა-ზეგავლენის“ მატრიცით გამოვლენილია აგრობიზნესის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორები;
- „პრიორიტეტების სქემით“ დადგენილია აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტული მიმართულებები;
- შედარებითი ანალიზისა და ექსპერტული შეფასებების საფუძველზე შემუშავებულია საქართველოში აგრობიზნესის განვითარების მოდელი;
- რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევის საფუძველზე შეფასებულია აგრობიზნესის განვითარების ტენდენციები საქართველოსა და აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, შემუშავებულია ამ სფეროს განვითარების რეკომენდაციები მოკლევადიანი და გრძელვადიანი პერიოდებისათვის;
- **ნაშრომის აპრობაცია.** სადისერტაციო ნაშრომი აპრობირებულ იქნა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის ბიზნესის ადმინისტრირების, მენეჯმენტის და მარკეტინგის დარგობრივი დეპარტამენტის გაფართოებულ სხდომაზე 2021 წლის 23 ივლისს.
- **ნაშრომის სტრუქტურა.** ნაშრომი შედგება შესავლის, სამი თავის, შვიდი ქვეთავის, დასკვნების, გამოყენებული ლიტერატურის ჩამონათვალისა და დანართებისაგან.

სარჩევი

შესავალი

თავი 1. აგრობიზნესის განვითარების მოდელები და თეორიულ-მეთოდოლოგიური მიდგომები

1.1 აგრობიზნესის განვითარების მოდელების თეორიულ-მეთოდოლოგიური მიდგომებისა და კონცეფციების ანალიზი

1.2 მდგრადი სასურსათო უზრუნველყოფის პრობლემები და აგრობიზნესის განვითარების საჭიროებები

თავი 2. აგრობიზნესის განვითარების ტენდენციები და თანამედროვე გამოწვევები

2.1 აგრობიზნესის განვითარების კანონზომიერებები და ტენდენციები

2.2 აგრობიზნესის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორების შეფასება „გადაუდებლობა-ზეგავლენის ხარისხის“ მატრიცით

2.3 სასურსათო უსაფრთხოება და აგრობიზნესის განვითარების პოტენციური მოდელები

თავი 3. აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტული საჭიროებები და პერსპექტიული მიმართულებები

3.1 აგრობიზნესის განვითარების SWOT და PESTEL ანალიზი

3.2 აგრობიზნესის განვითარების შესახებ რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევების შედეგების ანალიზი

დასკვნები და რეკომენდაციები

გამოყენებული ლიტერატურა

დანართი

II. ნაშრომის ძირითადი შინაარსი

ნაშრომის შესავალში ჩამოყალიბებულია საკვლევი თემის აქტუალობა, დასახულია მიზნები და ამოცანები, ჩამოყალიბებულია კვლევის საგანი და ობიექტი, მოცემულია კვლევის თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძვლები, პრობლემის შესწავლის მდგომარეობა, წარმოდგენილია ნაშრომის მეცნიერული სიახლეები, ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა.

ნაშრომის პირველ თავში „აგრობიზნესის განვითარების მოდელები და თეორიულ-მეთოდოლოგიური მიდგომები“ დასაბუთებულია, რომ საქართველოში, აგრობიზნესის სფეროში, რესურსული პოტენციალი არაეფექტიანად გამოიყენება. პრობლემის გადასაჭრელად, პირველ ყოვლისა, მიჩნეულია აგრობიზნესის ისეთი კონცეპტუალური მოდელის შექმნა, რომლის მიხედვითაც აგრარულ წარმოებაში მთავარი მამოძრავებელი ძალა იქნება ბიზნესი და არა კონკრეტულად სოფლის მეურნეობა. ასეთი მოდელით უზრუნველყოფილი იქნება მისი ყველა რგოლის ეფექტიანი ფუნქციონირება. ამავე თავში შესწავლილია ის თეორიულ-მეთოდოლოგიური მიდგომები და კონცეფციები, რომელიც საფუძვლად უნდა დაედოს აგრობიზნესის განვითარების ეფექტიანი მოდელების შემუშავებას.

ნაშრომის მოცემულ თავში შეფასებულია აგრობიზნესის მოდელების შესახებ არსებული კვლევები. ანალიზის საფუძველზე გამოკვეთილია, რომ მოდელში სრულად უნდა აისახოს აგრობიზნესის საქმიანობები, განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილდეს მომხმარებელთა და მწარმოებელთა სეგმენტებზე, გამოსაყენებელ რესურსებზე, დანახარჯების სტრუქტურაზე და სხვა. დასაბუთებულია მოსაზრება, რომ მდგრადი აგრობიზნესის მოდელის შემუშავება და დანერგვა დიდ როლს ასრულებს სურსათის წარმოების ზრდასა და ტერიტორიულ გაადგილებაში. ასევე, მიზანშეწონილად არის მიჩნეული, რომ აგრობიზნესის მოდელი საჭიროა შეესაბამებოდეს სოფლის განვითარების კონცეფციას. აღნიშნულის გათვალისწინებით აგრობიზნესის მოდელების ალტერნატივები შესაძლებელია სხვადასხვა გვარი იყოს. გაზიარებულია მეცნიერთა იმ ჯგუფის მოსაზრება, რომლებიც მიზანშეწონილად მიიჩნევენ ეროვნული და საერთაშორისო სტრუქტურების ჰარმონიზაციის აუცილებლობას და ურბანული პრობლემების გათვალისწინებას. აგრობიზნესის მოდელი, როგორც საერთაშორისო და ეროვნული სისტემის ნაწილი, შემდეგი სახით არის წარმოდგენილი (იხ. დიაგრამა 1).

დიაგრამა 1. აგრობიზნესის მოდელი როგორც საერთაშორისო და ეროვნული სისტემის ნაწილი

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ Héctor Horacio Murcia. „Agribusiness model approach to territorial food development“ საფუძველზე.

კვლევაში დასაბუთებულია, რომ ეროვნულ და საერთაშორისო გამოცდილებაზე დაფუძნებული აგრობიზნესის მოდელი, თავის მხრივ, გამოიწვევს ადგილობრივი სასურსათო ბაზრების განვითარებას, მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს მოსახლეობის სურსათით უზრუნველყოფასა და სასოფლო დასახელებათა განვითარებაში, გაიზრდება სასურსათო პროდუქტების პირდაპირი გაყიდვების მოცულობა და სრულყოფილი გახდება მიწოდების ჯაჭვი.

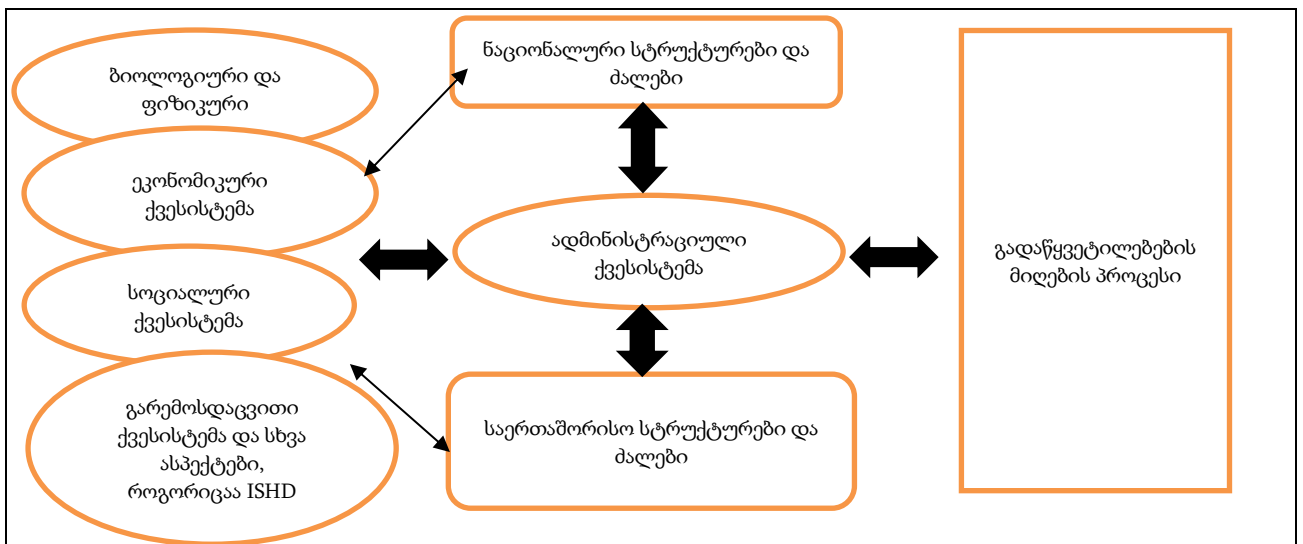
მეცნიერთა კვლევის შედეგების ანალიზზე დაყრდნობით გაკეთებულია დასკვნა, რომ აგრობიზნესის მოდელები ლოკალურ ბაზრებზე ვერ ახდენენ მწარმოებლებისა და მომხმარებლების სრულყოფილ მოტივაციას, შესაბამისად მიზანშეწონილად არის მიჩნეული აგრობიზნესის განვითარების ისეთი მოდელების ფორმირება, რომლებიც საერთაშორისო სასურსათო ბაზრების ფუნქციონირების თავისებურებების გათვალისწინებით იქნება შემუშავებული.

ნაშრომში განხილულია, რომ ბიზნეს მოდელში სრულად უნდა აისახოს აგრობიზნესის საქმიანობები, განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილდეს მომხმარებელთა და მწარმოებელთა სეგმენტებზე, ასევე, აღნიშნულია, რომ მოდელში საჭიროა აისახოს აგროსასურსათო სფეროს ძირითადი საქმიანობები, ამ პროცესში გამოსაყენებელი რესურსები, დანახარჯების სტრუქტურა და სხვა.

შემოთავაზებულია მექანიზმები, რომელიც ითვალისწინებს სოფლის განვითარებას ბიზნესის კონცეფციის გათვალისწინებით, ეროვნული და გარემოსდაცვითი სტრუქტურების ჩართულობითა და მდგრადი ფინანსური უზრუნველყოფით. დასაბუთებულია, რომ ასეთ კონცეფციაზე დაყრდნობით შემუშავებული მოდელი შეუქცევადი და მდგრადი სოციალური განვითარების საფუძველი იქნება. მდგრადი აგრობიზნესის მოდელის შემუშავება და დანერგვა კი დიდ როლს შეასრულებს სურსათის წარმოების ზრდასა და მის დასაბუთებულ ტერიტორიულ გაადგილებაში. ამასთან, აგრობიზნესის მოდელის შემუშავებისთვის გაანალიზებულია ენდოგენური და ეგზოგენური ფაქტორები (იხ. დიაგრამა 2).

დიაგრამა 2. ენდოგენურ და ეგზოგენურ ფაქტორებზე დაფუძნებული აგრობიზნესის მოდელი

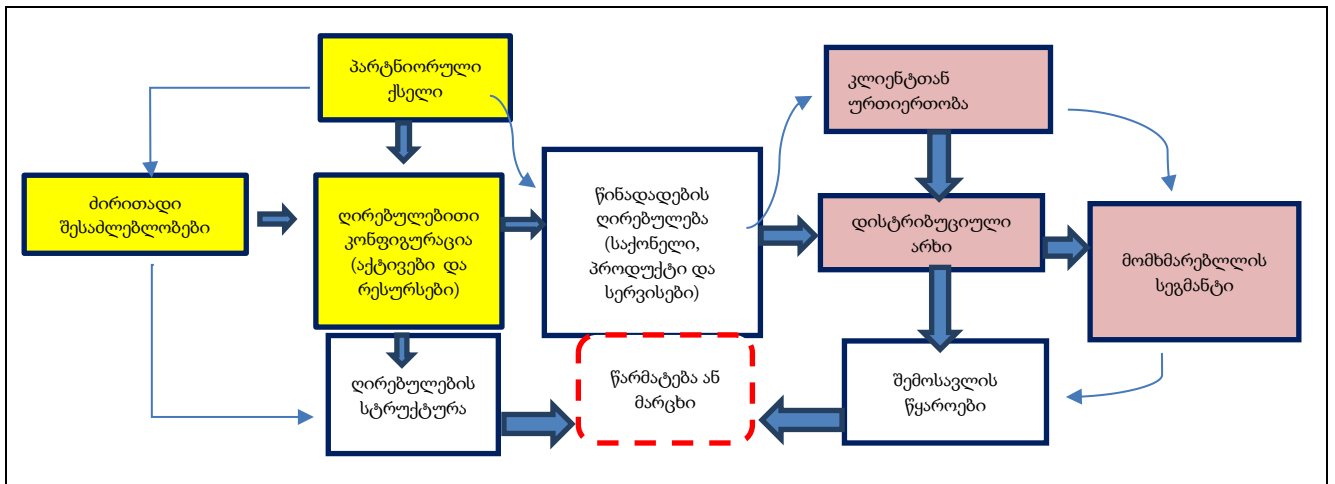

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ Héctor Horacio Murcia. „Agribusiness model approach to territorial food development“ საფუძველზე.

აგრობიზნესის მოდელების შემუშავება განსაკუთრებით აქტუალურად არის შეფასებული მცირემასშტაბიანი მეურნეობებისათვის. დადგენილია, რომ ასეთი მოდელით ოპტიმალურად შეფასდება ბიზნესის დანახარჯები და განისაზღვრება რისკების შემცირების გზები. ამავე თავში შესწავლილია აგრობიზნესის მოდელების კომპონენტები, დადასტურებულია ინოვაციების გავლენა აგროსასურსათო სექტორზე და პასუხი გაცემულია კითხვაზე აგრობიზნესის მოდელების პირობებში რომელ ელემენტებს შეუძლია ხელი შეუწყოს ინკლუზიურ განვითარებას. დასაბუთებულია მოსაზრება, რომ მოდელები ვერ პასუხობს თანამედროვე სასურსათო ბაზრის გამოწვევებს, თუ მუდმივად არ იქნა გათვალისწინებული ინოვაციები.

ნაშრომში დადასტურებულია ინოვაციების გავლენა სოფლის მეურნეობის სექტორზე და პასუხი გაცემულია კითხვაზე აგრობიზნესის მოდელების პირობებში რა ელემენტებს შეუძლია ხელი შეუწყოს ინკლუზიური განვითარებას. აგრობიზნესის კომპონენტების ურთიერთდამოკიდებულება, რომლებიც მოქმედებს ამ სექტორში ეკონომიკური ღირებულების შექმნაზე წარმოდგენილია დიაგრამის სახით (იხ. დიაგრამა 3).

დიაგრამა 3. აგრობიზნესის მოდელი ურბანიზაციის, მომხმარებელთა პრეფერენციებისა და მსყიდველობითი უნარიანობის გათვალისწინებით

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ Bill Vorley (IIED) Mark Lundy (CIAT) James MacGregor (IIED) . „Business models that are inclusive of small farmers“ საფუძველზე.

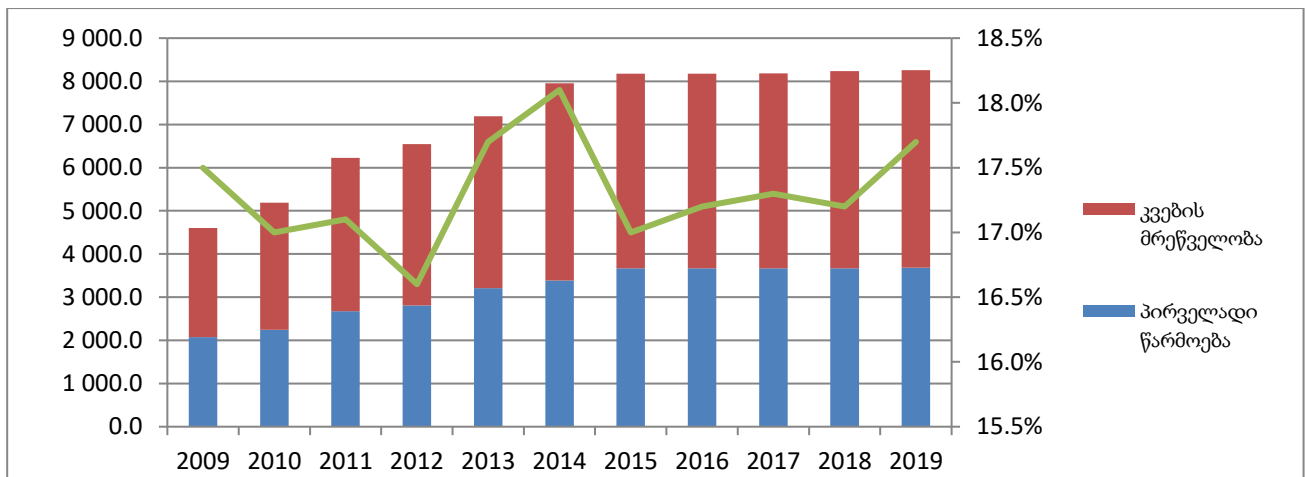
პირველ თავში, ასევე, შეფასებულია პანდემიის გამოწვევები, მოცემულია მოსაზრება, რომ პოსტპანდემიურ პერიოდში მოსალოდნელია სასურსათო მაჩვენებლების გაუარესება. გაანალიზებულია ძირითადი აგროსასურსათო პროდუქტების თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტები, შესასწავლია ადგილობრივი წარმოების ტენდენცია, იმპორტისა და ექსპორტის დინამიკა, სურსათზე ფასების ცვლილება, აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის ანალიზის საფუძველზე გამოვლენილია ნეგატიური და პოზიტიური შედეგები. ამ მაჩვენებლების ანალიზზე დაყრდნობით გამოვლენილია აგრობიზნესის განვითარების საჭიროებები და შემუშავებულია ჰიპოთეზები აგრობიზნესის მოდელების ალტერნატივების შესახებ.

ნაშრომის მეორე თავში „აგრობიზნესის განვითარების ტენდენციები და თანამედროვე გამოწვევები“ შესწავლილია მკვლევართა სხვადასხვა შეხედულება აგრობიზნესის სფეროს მთავარ მიმართულებებზე. დასაბუთებულია, რომ აგრობიზნესის განვითარების მიმართულებები უნდა შეესაბამებოდეს საქართველოს სოფლის

მეურნეობის განვითარების სტრატეგიული დოკუმენტებს და ითვალისწინებდეს სამოქმედო გეგმების თავისებურებებს. სოფლის მეურნეობის დარგისა და აგრობიზნესის სფეროს სტრატეგიულ მიმართულებებად კვლავ აქტუალურად არის მიჩნეული აგრობიზნესის სფეროში დასაქმებულთა კონკურენტუნარიანობის ამაღლება, ინსტიტუციური განვითარება, მელიორაცია და ნიადაგის ნაყოფიერება, რეგიონული და დარგობრივი განვითარება, დამატებული ღირებულების შემქმნელი სრული ციკლის წარმოების განვითარების ხელშეწყობა, სასურსათო უსაფრთხოების უზრუნველყოფა, სურსათის უვნებლობა, ვეტერინარია და მცენარეთა დაცვა, კლიმატის ცვლილებები, გარემო და ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნება.

ამავე თავში დეტალურად არის წარმოდგენილი აგრობიზნესის განვითარების კანონზომიერებები, შესწავლილია ამ სფეროს განვითარების ტენდენციები (იხ. დიაგრამა 4).

დიაგრამა 4. აგრობიზნესის პროდუქციის გამოშვების დინამიკა (მლნ ლარი)

წყარო: სსსს 2020: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., დიაგრამა შედგენილია მონაცემების საფუძველზე www.geostat.ge; www.mof.ge მოძიებულია 25 მაისი 2021

ამავე თავში გაანალიზებულია აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აგრობიზნესის სფეროს რესურსული პოტენციალი, განხორციელებულია აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის აგრარული სექტორისა და ფერმერული მეურნეობების სტრუქტურული მაჩვენებლების შედარებითი ანალიზი დანარჩენი რეგიონის შესაბამის მონაცემებთან. გაკეთებულია დასკვნა, რომ მიზანშეწონილია განხორციელდეს რეგიონში სოფლის მეურნეობის განვითარების ეტაპიდან სოფლად მცხოვრები ოჯახების განვითარების ეტაპზე გადასვლა.

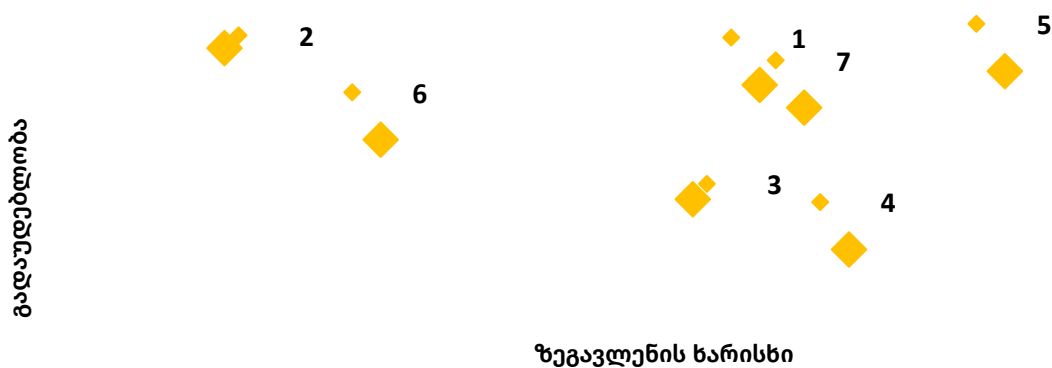
აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხუთი მუნიციპალიტეტის მაგალითზე გაანალიზებულია აგრობიზნესის სფეროს მხარდამჭერი პროგრამები.

აგრობიზნესის განვითარების ხელშემშლელი ფაქტორების გამოვლენა და გადაჭრის რეკომენდაციების შემუშავება დღეისათვის ერთ-ერთ მთავარ გამოწვევას წარმოადგენს. დღეს საქართველოში აგრობიზნესის განვითარებას სხვადასხვა ფაქტორი აფერხებს.

აგრობიზნესის განვითარების ხელშემშლელი ფაქტორების გამოსავლენად „გადაუდებლობა-ზეგავლენის ხარისხის“ მატრიცით დადგენილია საქართველოში აგრობიზნესის განვითარების დაბალი ტემპების გამომწვევი ძირითადი ფაქტორები:

1. წარმოების მცირე მასშტაბები და მწარმოებლურობის დაბალი დონე, განსაკუთრებით ნედლეულის წარმოების სფეროში;
2. ნედლეულის დამამუშავებელი საწარმოებისა და პროდუქტების შენახვის საცავების ნაკლებობა;
3. ტექნიკურ საშუალებებსა და თანამედროვე ტექნოლოგიებზე შეზღუდული წვდომა;
4. შეზღუდული ფინანსური რესურსები, მათ შორის იაფ კრედიტებზე ხელმისაწვდომობის დაბალი დონე;
5. შიდა და საერთაშორისო სასურსათო ბაზრების, რესურსების შესახებ ინფორმაციების ნაკლებობა;
6. აგრობიზნესის სფეროს თანამედროვე გამოწვევების შესახებ ცოდნის დაბალი დონე;
7. არასრულყოფილი და ზოგჯერ ბუნდოვანი საკანონმდებლო ბაზა და სხვა (იხ. სქემა 1)

სქემა 1. „გადაუდებლობა-ზეგავლენის ხარისხის“ მატრიცა

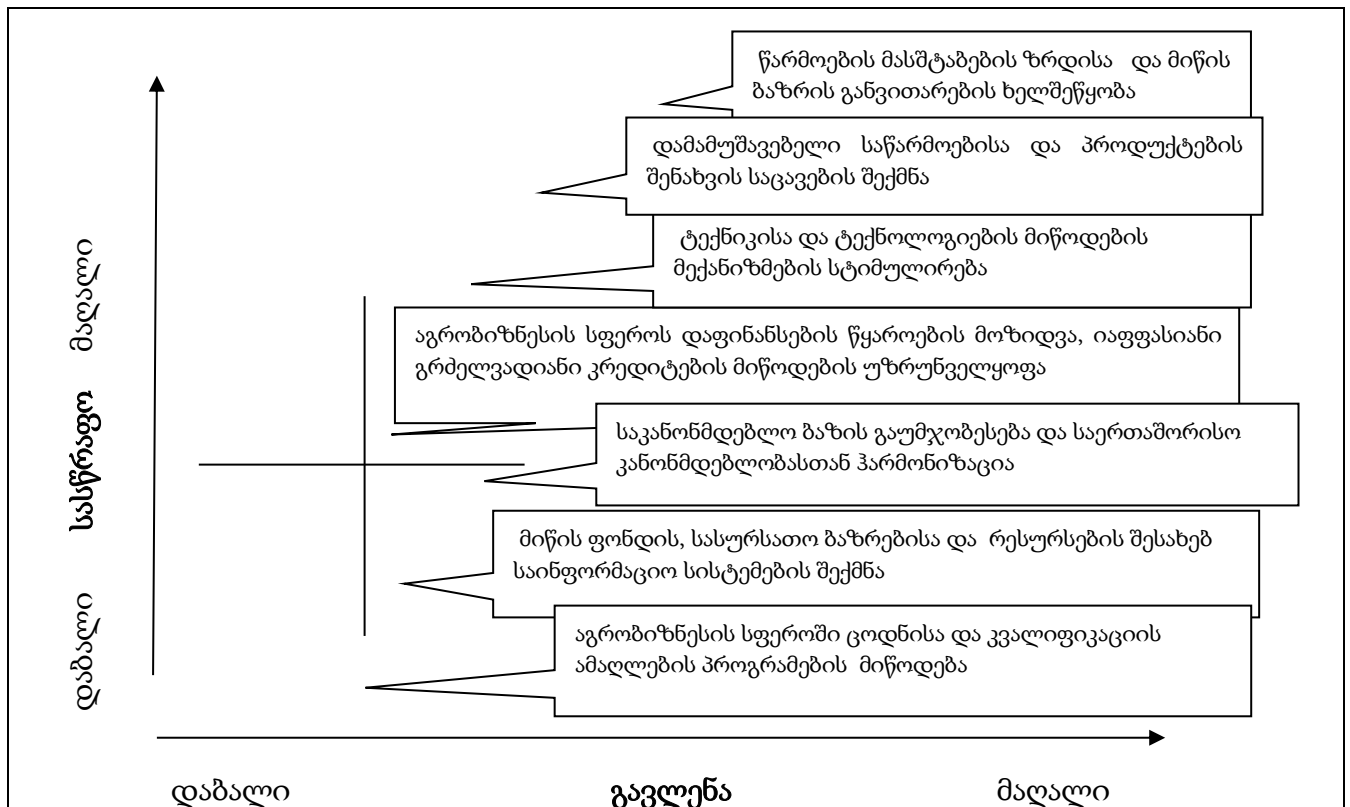

აგრობიზნესის განვითარების ხელშემშლელი ფაქტორების გამოვლენის შესაბამისად მნიშვნელოვანია იმ პრიორიტეტული საჭიროებების განსაზღვრა, რომელიც უნდა

განხორციელდეს როგორც კერძო, ასევე, სახელმწიფო სტრუქტურებში. გამოვლენილი ხელშემშლელი ფაქტორების ანალიზისა და ექსპერტთა მონაცემების შედეგების დაჯგუფების შედეგად აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტული შემდეგი საჭიროებები გამოვლინდა:

1. წარმოების მასშტაბების ზრდისა და მიწის ბაზრის განვითარების ხელშეწყობა;
2. გადამამუშავებელი საწარმოებისა და პროდუქტების შესანახი საცავების შექმნა;
3. ტექნიკისა და ტექნოლოგიების მიწოდების მექანიზმების სტიმულირება;
4. აგრობიზნესის სფეროს დაფინანსების წყაროების მოზიდვა, იაფფასიანი გრძელვადიანი კრედიტების მიწოდების უზრუნველყოფა;
5. მიწის ფონდის, სასურსათო ბაზრებისა და რესურსების შესახებ საინფორმაციო სისტემების შექმნა;
6. აგრობიზნესის სფეროში ცოდნისა და კვალიფიკაციის ამაღლების პროგრამების მიწოდება;
7. საკანონმდებლო ბაზის გაუმჯობესება და საერთაშორისო კანონმდებლობასთან ჰარმონიზაცია (იხ. სქემა 2).

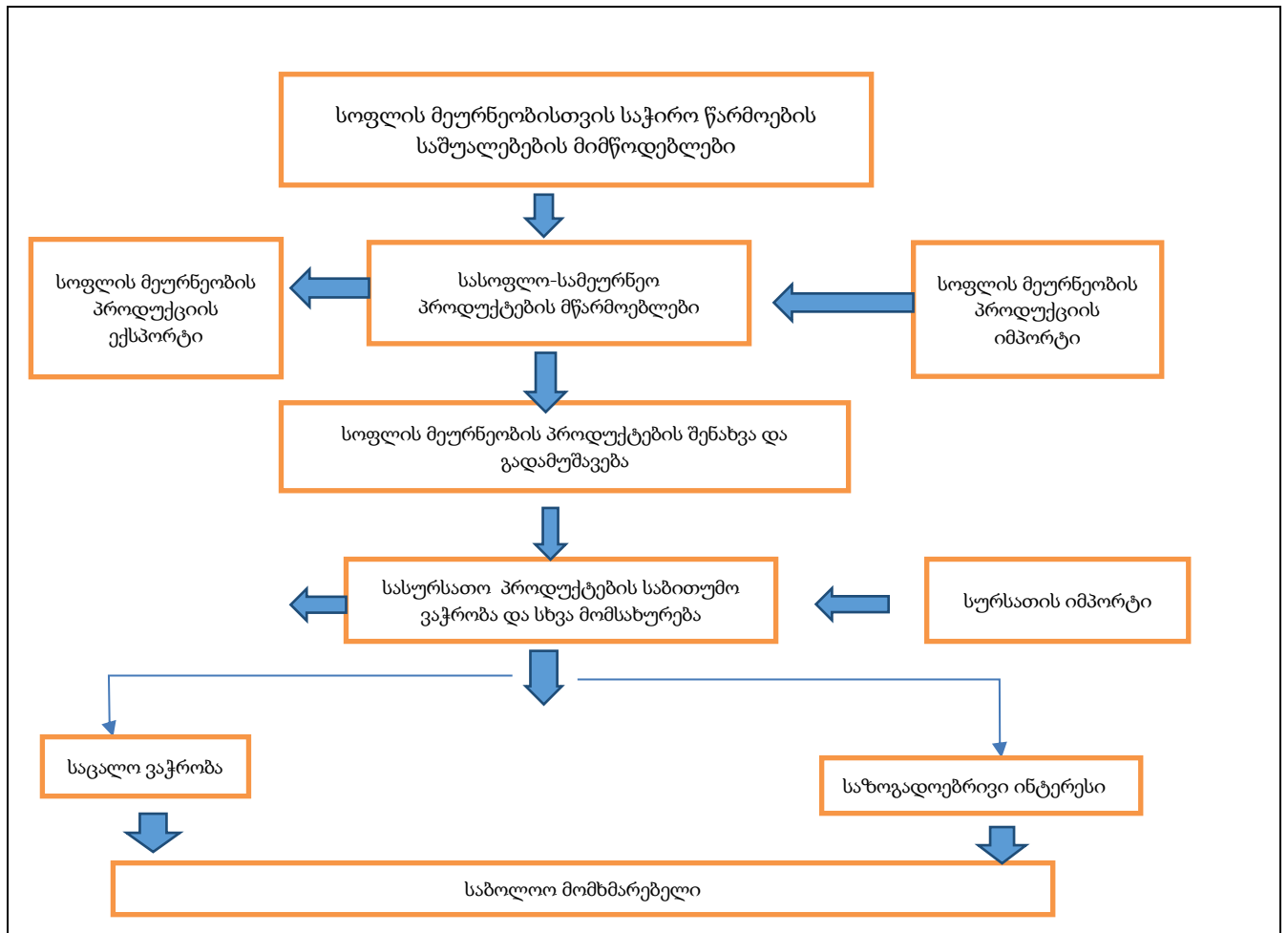
სქემა 2. აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტული საჭიროებები

წყარო: სქემა შედგენილია ავტორის მიერ.

აგრობიზნესის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორების გამოვლენისა და პრიორიტეტული საჭიროებების დადგენის შემდეგ, განისაზღვრა აგრობიზნესის განვითარების სტრატეგიული მიმართულებები და კომპლექსური შეფასების საფუძველზე შემუშავდა აგრობიზნესის მოდელი (იხ. სქემა 3). ეროვნული მოდელი შესამუშავებლად გაანალიზებულია აგრობიზნესის მოდელის წარმატებული მაგალითები.

სქემა 3. საქართველოში აგრობიზნესის მოდელის ძირითადი სტრუქტურა

წყარო: სქემა შედგენილია ავტორის მიერ.

ნაშრომის მესამე თავია „აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტული საჭიროებები და პერსპექტიული მიმართულებები.“ აგრობიზნესის განვითარების ტენდენციების სრულყოფილი ანალიზის, სფეროში არსებული პრობლემების გამოვლენისა და პერსპექტიული მიმართულებების დასადგენად მნიშვნელოვანია იმ მიკრო და მაკრო გარემო პირობების კომპლექსურად შეფასება, რომელშიც ბიზნეს უწყვეს ფუნქციონირება. შესაბამისად, აგრობიზნესის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, ტექნოლოგიური

და სამართლებრივი გარემოს შეფასება განხორციელდა SWOT და PESTEL ანალიზის საშუალებით.

მცირე და საშუალო ზომის ფერმერებისა და სექტორის ექსპერტების მოსაზრებების ერთგვაროვნების დაჯგუფების საფუძველზე, SWOT ანალიზის მიზნებიდან გამომდინარე, განისაზღვრა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აგრობიზნესის განვითარების ძლიერი და სუსტი მხარეები, ასევე, დადგინდა ბიზნესის ამ სახეობის განვითარების შესაძლებლობები და საფრთხეები.

აგრობიზნესის განვითარების ძლიერ მხარეებად გამოვლინდა:

- ბიზნესის განვითარებისათვის ხელსაყრელი რესურსული პოტენციალი;
- აგრობიზნესის საქმიანობის ისტორია და ტრადიცია;
- რესურსების დამუშავებისა და პროდუქტებით ვაჭრობის გამოცდილება;
- აგროსასურსათო წარმოების დაბალი დანახარჯები და პროდუქტზე დაბალი ფასები;
- ბიზნესის განვითარებისთვის ხელსაყრელი ბუნებრივ-კლიმატური პირობები;
- საქმიანობის ტრადიცია;
- სფეროში დაგროვილი ცოდნა და სხვ.

აგრობიზნესის განვითარების სუსტი მხარეებია:

- ტექნიკურ და სხვა რესურსულ საშუალებებზე დაბალი ხელმისაწვდომობა;
- დაბალმოსავლიანი და დაბალპროდუქტიული ჯიშების არსებობა;
- არასტაბილური საერთაშორისო ბაზარი;
- ფინანსური მხარდაჭერის დაბალი ხელმისაწვდომობა;
- აგროსესხებზე, საგრანტო კონკურსებსა და სხვა საჭიროებებზე ინფორმაციის ნაკლებობა;
- დაბალი ცოდნა თანამედროვე ტექნოლოგიების შესახებ;
- საირიგაციო სისტემების არარსებობა ან ტექნიკური მდგომარეობა;
- ბაზარზე ფალსიფიცირებული პროდუქციის არსებობა;
- აგროსასურსათო პროდუქტების შენახვასთან, ტრანსპორტირებასთან და რეალიზაციასთან დაკავშირებული ხარვეზები;
- აგრონომებზე, ვეტერინარებზე, ზოოტექნიკოსებზე და აგრარული სექტორის კვალიფიციურ სპეციალისტებზე დაბალი ხელმისაწვდომობა;

- კლიმატური პირობების ზეგავლენის მართვის არასათანადო დონე;
- გაუმართავი აგროდაზღვევის სისტემა.

SWOT ანალიზით შემდეგი შესაძლებლობები გამოიკვეთა:

- აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აგრობიზნესის განვითარებით გარკვეული წვლილის შეტანა რეგიონისა და ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაში;
- ახალი გადამამუშავებელი საწარმოების შექმნა;
- მცირე ფერმერებზე გათვლილი ბიზნესსესხების და ბიზნესგრანტების პროგრამების განხორციელება;
- მონათესავე და მხარდამჭერი სექტორების განვითარება;
- აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოებისა და ექსპორტის დივერსიფიკაცია;
- კვალიფიციურ პერსონალზე ხელმისაწვდომობის გაზრდა;
- ბიზნეს საკონსულტაციო მომსახურების მიწოდება;
- მემცენარეობაში, მეცხოველეობაში, მეფრინველეობაში ჯიშობრივი შემადგენლობის გაუმჯობესება;
- კოოპერატივების შექმნა;
- ფერმერებისათვის სპეციალური სასწავლო კურსების მიწოდება;
- ფალსიფიკაციის წინააღმდეგ ბრძოლა;
- ნედლეულის გადამამუშავების მოდერნიზაცია;
- მწარმოებლურობის გაზრდა თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით;
- აგროდაზღვევის სისტემის სრულყოფა-განვითარება;
- ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა, ბუნებრივი საფრთხეებისა და რისკების ისტორიულ ჭრილში შეფასება-გათვალისწინება და სხვა.

გამოვლენილი საფრთხეები შემდეგნაირად დაჯგუფდა:

- ბუნებრივი საფრთხეები (მაგალითად, მეწყერსაშიში ზონები, წაყინვები, წყალმოვარდნები, დიდთოვლიანობა, ქარები და სხვა);
- გარემოს დაბინძურება;
- საერთაშორისო ბაზრებზე პოზიციების შემცირება;
- მიგრაცია და მოსახლეობის ინერტულობა;
- მავნებელი დაავადებები, ეპიდემიური საფრთხეები და სხვ.

აგრობიზნესის გარემოს PESTEL ანალიზმა გვიჩვენა, რომ პოლიტიკური გარემო მეტნაკლებად სტაბილურია. თუმცა, რეგიონში ზოგჯერ შექმნილი კონფლიქტური სიტუაციები უარყოფითად მოქმედებს ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების საერთაშორისო გადაზიდვებსა და გაყიდვებზე. საერთაშორისო ბაზრებზე სტაბილური ვაჭრობა მოითხოვს, უპირველესად, არაკონფლიქტურ გარემოსა და სტაბილურობას მეზობელ სახელმწიფოებთან. დღეისათვის ქვეყანაში ზოგადად ღია საერთაშორისო სავაჭრო პოლიტიკაა ფორმირებული.

ამავე თავში წარმოდგენილია აგრობიზნესის განვითარების შესახებ რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევების შედეგების ანალიზი. რაოდენობრივი კვლევისათვის შემუშავდა კითხვარი და შეირჩა ბენეფიციარები აჭარის აგრობიზნესის სფეროში დასაქმებულთა ბაზიდან, ხოლო თვისებრივი კვლევისათვის განისაზღვრა ექსპერტთა ჯგუფი და ამ ჯგუფებიდან მოხდა ფოკუს-ჯგუფების ფორმირება ზოგიერთი პრობლემის დასაზუსტებლად.

რაოდენობრივი კვლევის მიზანი იყო აგრობიზნესის განვითარების ტენდენციებისა და მახასიათებლების თანამედროვე გამოწვევების დადგენა და მათი გადაჭრის გზებზე რეკომენდაციების შემუშავება. თვისებრივი კვლევა კი მიზნად ისახავდა პრობლემების გამომწვევი კონკრეტული მიზეზებისა და იმ მახასიათებლების დადგენას, რომელიც აჭარაში აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტებს განსაზღვრავს.

კვლევა ჩატარდა 2021 წლის აპრილ-მაისში. სულ გამოიკითხა 206 რესპონდენტი, როგორც ონლაინ, ისე ადგილებზე კითხვარის შევსების საფუძველზე. შედეგები დალაგდა პრობლემების გადაჭრის შემოთავაზებული გზების ერთგვაროვნების მიხედვით. კითხვარი მოიცავდა, როგორც დახურულ, ისე ღია კითხვებს.

კვლევაში მონაწილეობდა აჭარაში აგრობიზნესის სფეროში ჩართული ერთწლიანი და მრავალწლიანი კულტურების მწარმოებელი შემდეგი ფერმერული მეურნეობების წარმომადგენლები: მეციტრუსეები, მოცვის პლანტაციის მფლობელები, კაკლის (ჩანდლერის) მწარმოებლები, თამბაქოს, ბოსტნეულის, კარტოფილის და ჩაის მწარმოებლები.

რაოდენობრივი კვლევის მონაცემებმა დესკრიპტული (აღწერითი) ანალიზის გაკეთების საშუალება მოგვცა. დასმული კითხვების ტიპი იყო სტრუქტურირებული. გამოკითხვის პროცესში წარმოდგენილია რესპოდენტთა რეპრეზენტატული რაოდენობა.

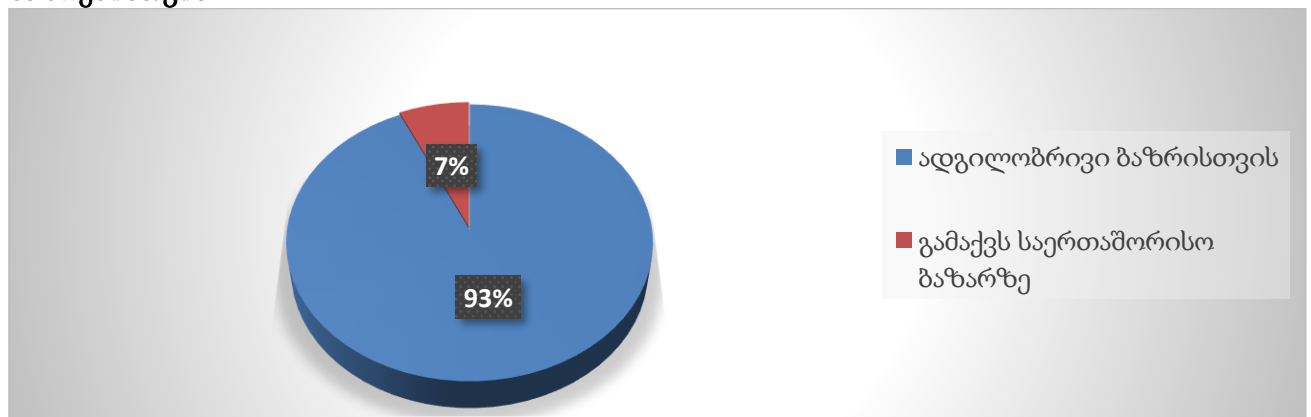
შედეგები დამუშავებულია სტატისტიკური ანალიზის მეთოდებითა და SPSS პროგრამით. შეჯამებული მონაცემები გამოყენებულია აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტების შეფასებისათვის, ასევე, დასკვნებისა და რეკომენდაციების შესამუშავებლად, სანდოობის დონემ შეადგინა 94.5%, შერჩევის ცდომილების დონე 2-დან 3%-მდე მერყეობს.

ფერმერები გამოიკითხა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხუთივე მუნიციპალიტეტში მოსახლეობის პროპორციულად.

პრობლემებიდან გამომდინარე, აგრობიზნესის განვითარებისათვის მნიშვნელოვანია ფერმერთა ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფა სხვადასხვა სახელმწიფო პროგრამებსა და დახმარებებზე. ამ მიზნით შესწავლილია რამდენად იცნობენ ფერმერები მათი საქმიანობის სფეროებში მოქმედ პროგრამებსა და დაფინანსების წყაროებს.

აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აგრობიზნესის საქმიანობაში ჩართული ფერმერთა და მეწარმეთა მიერ პროდუქციის ექსპორტით დაინტერესებისა და არსებული გამოწვევების შესახებ ჩატარებულმა კვლევამ გვიჩვენა, რომ საერთაშორისო ბაზარზე პროდუქციის გატანის სურვილს და ინტერესს გამონაკლისი თუ გამოთქვამს (იხ. დიაგრამა 5).

დიაგრამა 5. აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოება ადგილობრივი და საერთაშორისო ბაზრებისთვის

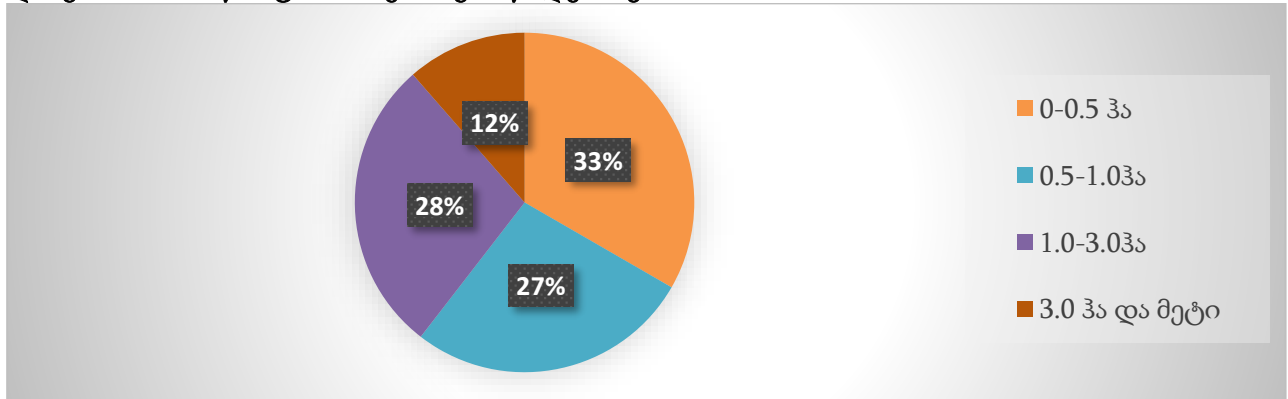

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ავტორის მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგების საფუძველზე.

სადისერტაციო ნაშრომში დასაბუთებულია, რომ აგრობიზნესის განვითარებისა და საერთაშორისო ბაზარზე გასასვლელად მნიშვნელოვანია წარმოების მასშტაბების ანალიზი, უპირველესად წარმოების მთავარი ფაქტორის მიწის რესურსების განაწილება მწარმოებლებს შორის. ნაშრომში დეტალურად არის შესწავლილი აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მიწის ნაკვეთების განაწილება და გაკეთებულია დასკვნა, რომ სასოფლო-

სამეურნეო წარმოებისათვის გამოყენებული მიწების უმეტესობა წვრილკონტურიანია (იხ. დიაგრამა 6).

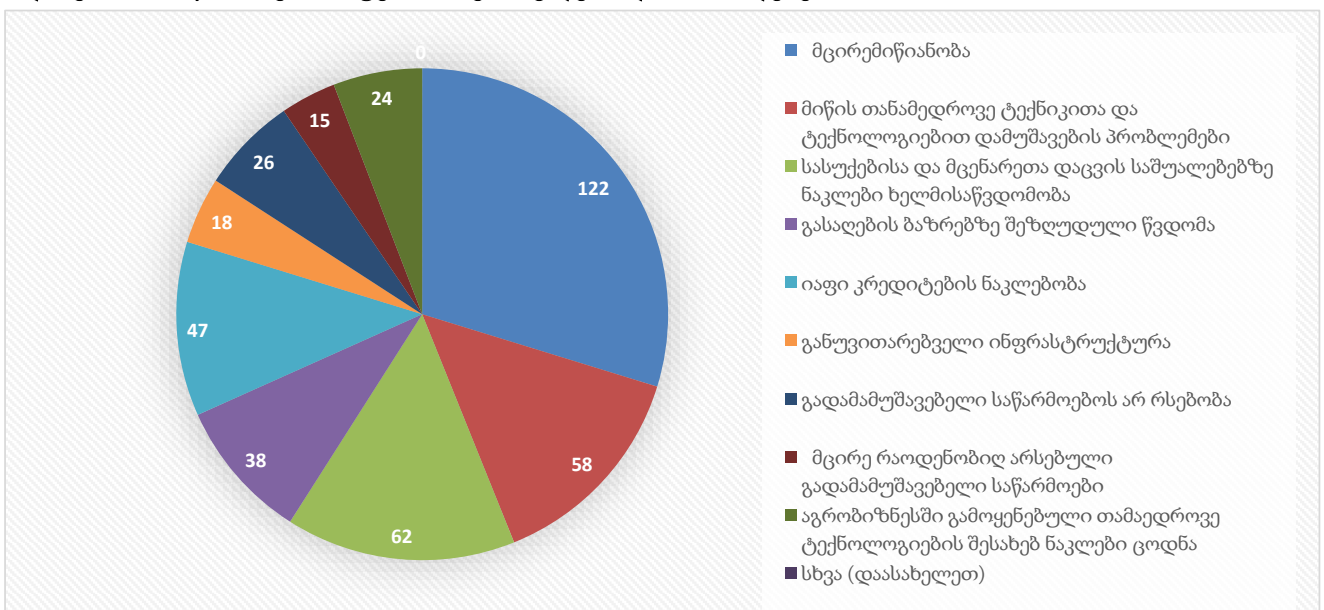
დიაგრამა 6. მიწის ფართობების განაწილება აჭარის ა/რ-ში, %

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ავტორის მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგების საფუძველზე.

გამოკითხვის შედეგების ანალიზის საფუძველზე მუნიციპალიტეტების მიხედვით გამოვლენილია პრობლემები წარმოების სფეროში, კერძოდ გამოკითხულთა სრული უმრავლესობა მათ საქმიანობაში არსებულ პრობლემებს შორის მცირემიწიანობას ასახელებს, ასევე, ამ ფაქტორებს შორის დასახელდა: თანამედროვე ტექნიკისა და ტექნოლოგიების ნაკლებობა, სიძვირის გამო სასუქებსა და მცენარეთა დაცვის საშუალებებზე შეზღუდული წვდომა, გასაღების ბაზრებზე ნაკლები წვდომა, იაფი აგროკრედიტების ნაკლებობა, განუვითარებელი ინფრასტრუქტურა, დამამუშავებელი საწარმოების ნაკლებობა და სხვა (იხ. დიაგრამა 7)

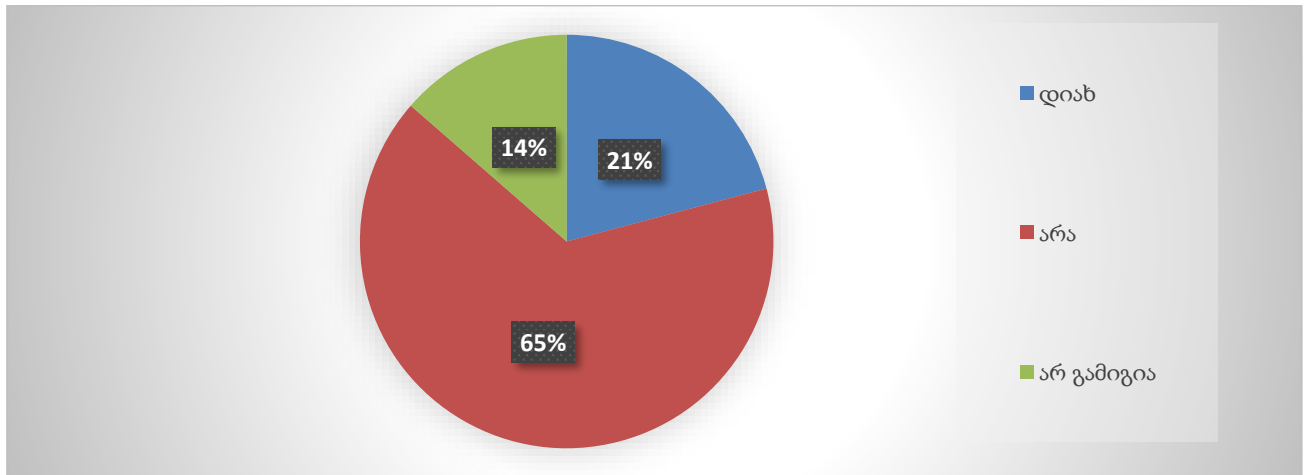
დიაგრამა 7. წარმოების სფეროში გამოვლენილი პრობლემები

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ავტორის მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგების საფუძველზე.

სადისერტაციო ნაშრომის ამავე თავში გამოკვლეულია აგროდაზღვევის მომსახურებით სარგებლობის დონე. მონაცემების დაჯგუფებით დადგენილია, რომ ფერმერთა დიდი ნაწილი (65%) არ სარგებლობს აგროდაზღვევის სერვისებით, მხოლოდ გამოკითხულ ფერმერთა 21% აცხადებს, რომ ისინი იყენებენ აგროდაზღვევას, ხოლო 14%-ს საერთოდ არ სმენია ამ სერვისის შესახებ (იხ. დიაგრამა 8).

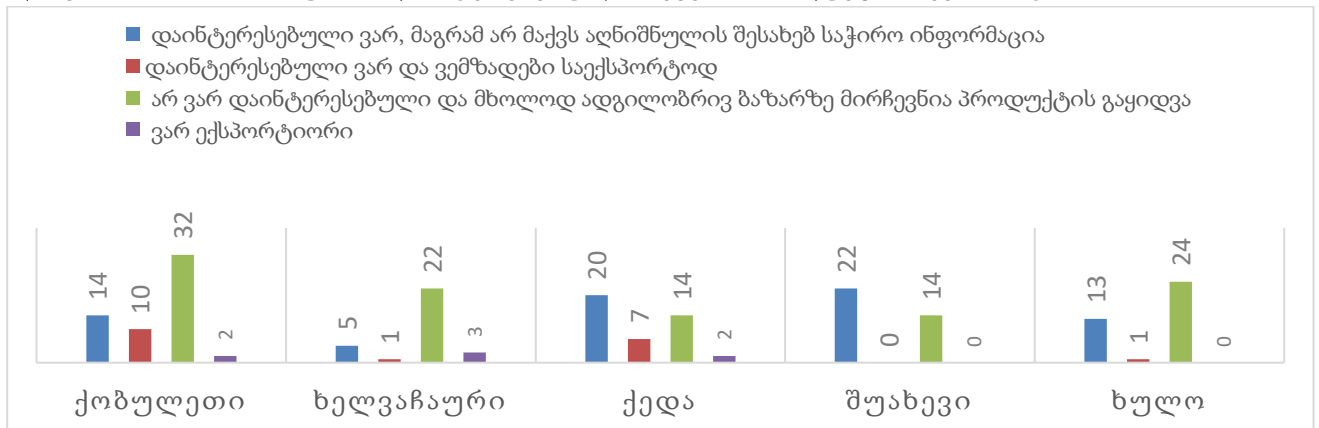
დიაგრამა 8. ფერმერები, რომლებიც აგროდაზღვევით სარგებლობენ

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ავტორის მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგების საფუძველზე.

აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აგრობიზნესის საქმიანობაში ჩართული ფერმერთა და მეწარმეთა მიერ პროდუქციის ექსპორტით დაინტერესებისა და არსებული გამოწვევების შესახებ ჩატარებულმა კვლევამ გამოავლინა, რომ საერთაშორისო ბაზარზე პროდუქციის გატანის სურვილს და ინტერეს აგრობიზნესის სფეროს წარმომადგენელთა მცირე რაოდენობა გამოთქვამს (იხ. დიაგრამა 9).

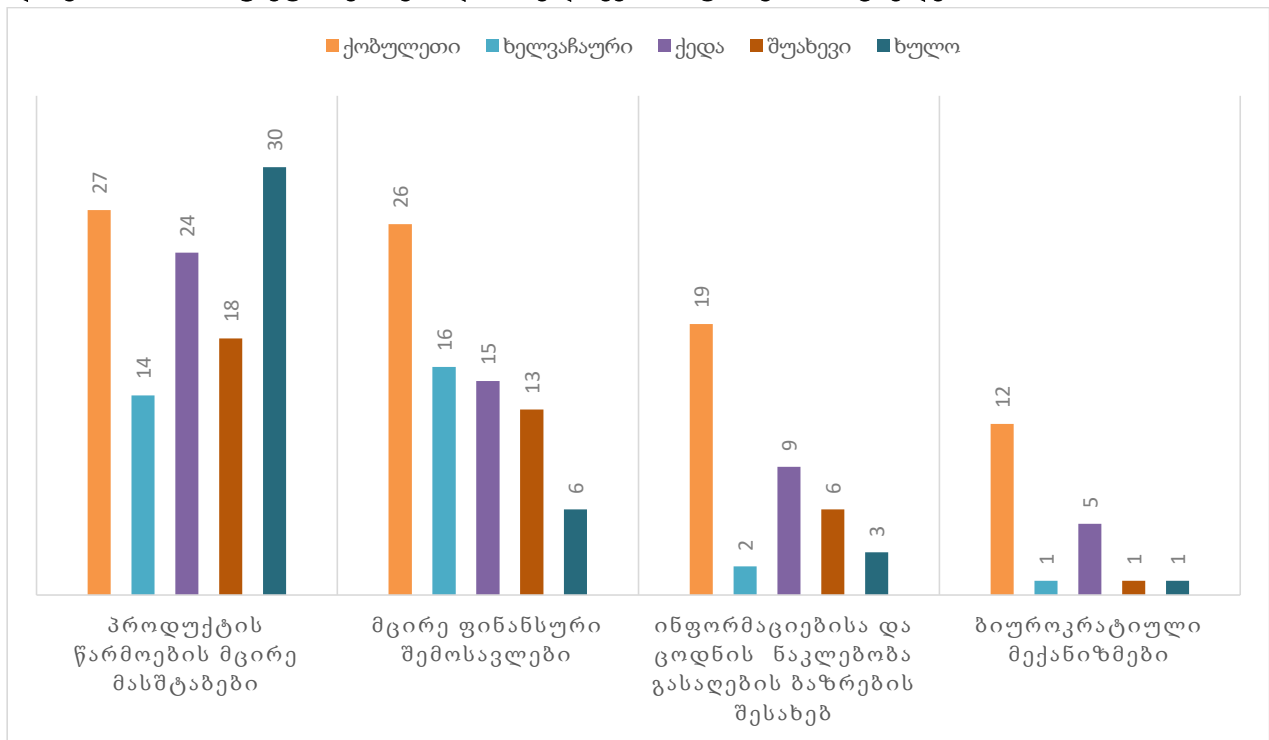
დიაგრამა 9. ხართ თუ არა დაინტერესებული თქვენი პროდუქციის ექსპორტით?

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ავტორის მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგების საფუძველზე.

როგორც კვლევით დადასტურდა, მოცემულ ეტაპზე მწარმოებელთა მცირე ნაწილს გააქვს პროდუქცია ექსპორტზე, თუმცა, ჩაღრმავებულმა ინტერვიუებმა აჩვენა, რომ მწარმოებლები დაინტერესებული არიან პროდუქტის საერთაშორისო ბაზარზე გატანით. შესაბამისად კვლევის ერთ-ერთი მიზანი იყო იმ ფაქტორების გამოვლენა, რომლებიც ხელს უშლის ექსპორტის განხორციელებას. კითხვაზე „რა ფაქტორები გიშლით ხელს ექსპორტის განხორციელებაში?“ პასუხები შემდეგნაირად გადანაწილდა (იხ. დიაგრამა 10).

დიაგრამა 10. რა ფაქტორები გიშლით ხელს ექსპორტის განხორციელებაში?

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ავტორის მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგების საფუძველზე.

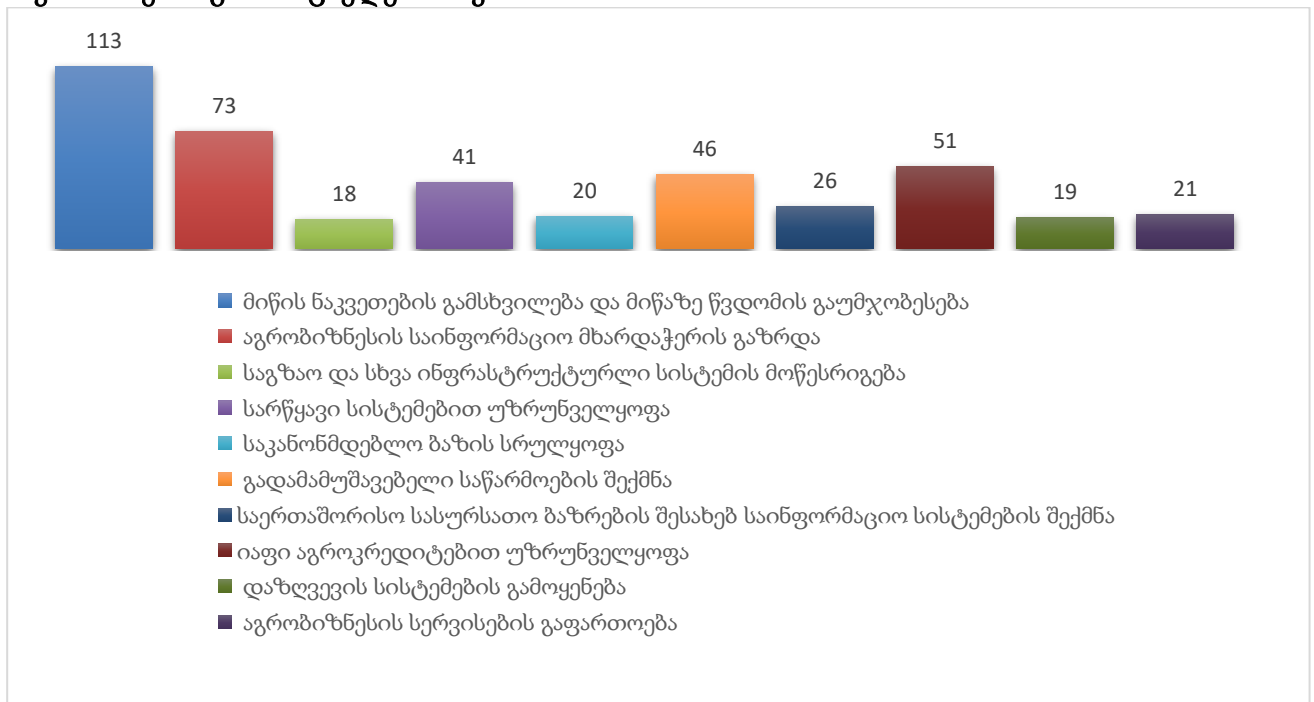
თითქმის ყველა მუნიციპალიტეტში ექსპორტის განხორციელებაში მთავარ ხელშემშლელ ფაქტორად პროდუქციის წარმოების მცირე მოცულობა დასახელდა. ხულოს მუნიციპალიტეტში 30 მწარმოებელი მიიჩნევს, რომ ექსპორტის მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორი სწორედ ეს არის, ქობულეთში - 27, ქედაში - 24, შუახევიში 18, ხელვაჩაურში 14.

მწარმოებელთა მხრიდან ექსპორტის მნიშვნელოვან ხელშემშლელ ფაქტორად, ასევე, დასახელდა მცირე ფინანსური შემოსავლები და შესაძლებლობები. ქობულეთის მუნიციპალიტეტში გამოკითხულთა უმეტესობა (26 მწარმოებელი) თვლის, რომ ექსპორტის განხორციელებაში ხელი ეშლება მცირე ფინანსური შემოსავლების გამო. ხელვაჩაურსა და ქედაში შესაბამისად 16 და 15, შუახევიში 13, ხულოში 6. მესამე მიზეზი

ექსპორტის ხელშემშლელ ფაქტორთა შორის დასახელდა ინფორმაციისა და შესაბამისი ცოდნის ნაკლებობა გასაღების ბაზრების შესახებ. ქობულეთის მუნიციპალიტეტში აღნიშნულ ფაქტორს ასახელებს 19 მწარმოებელი, ქედაში 9, შუახევში 6, ხულოში 3, ხოლო ხელვაჩაურში 2. ექსპორტის ხელშემშლელ ფაქტორთა შორის მე-4 მიზეზად დასახელდა ბიუროკრატიული მექანიზმები. ამ ფაქტორს ხელშემშლელად მიიჩნევს ქობულეთის მუნიციპალიტეტში 12 მწარმოებელი, ქედაში 5, ხოლო დანარჩენ მუნიციპალიტეტებში მხოლოდ 1 მწარმოებელი.

აგრობიზნესის განვითარებისათვის ჩვენს მიერ პრიორიტეტული სქემების შემუშავებისას ფორმირებული მიმართულებებისა და გამოთქმული ჰიპოთეზების დასაზუსტებლად მწარმოებლებს დავუსვით კითხვა „რა პრიორიტეტული საქმიანობების განხორციელებაა საჭირო აგრობიზნესის განვითარებისათვის? პასუხები ამ კითხვაზე შემდეგნაირად გადანაწილდა (იხ. დიაგრამა 11).

დიაგრამა 11 თქვენი აზრით აგრობიზნესის განვითარებისათვის რა პრიორიტეტული საქმიანობების განხორციელებაა საჭირო?

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ავტორის მიერ ჩატარებული კვლევების შედეგების საფუძველზე.

გამოკითხულთა უმეტესობა (113 მწარმოებელი) აგრობიზნესის განვითარებისათვის პრიორიტეტულ საქმიანობებს შორის მიწის ნაკვეთების გამსხვილებასა და წარმოების მასშტაბების ზრდას მიიჩნევს. აგრობიზნესის საინფორმაციო მხარდაჭერის გაზრდა მიაჩნია აუცილებლად 73 მწარმოებელს, იაფ

აგროკრედიტებზე ხელმისაწვდომობის გაზრდის აუცილებლობას მიიჩნევს 51 მწარმოებელი, ასევე, მწარმოებელთა უმეტესობას მნიშვნელოვნად მიაჩნიათ გადაამამაუშავებელი საწარმოების შექმნაში ხელშეწყობა.

ნაშრომის აღნიშნულ ნაწილში, ასევე, შესწავლილია კორონავირუსით გამოწვეული პრობლემები, დადგენილია, რომ გამოკითხულთა 56 % მიიჩნევს, რომ შეეზღუდა პროდუქციის ადგილობრივ ბაზარზე გატანა, 35%-ს შეზღუდვები არ შექმნია, 8%-ს შეეზღუდა პროდუქტის საერთაშორისო ბაზარზე გატანა.

აგრობიზნესის მოდელების შესახებ ჩატარებული ბიბლიოგრაფიული კვლევის, სფეროს განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორების გამოვლენის, რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევის, აგრობიზნესის გარემოს შეფასების საფუძველზე გაკეთებულია დასკვნები და შემუშავებულია რეკომენდაციები აგრობიზნესის განვითარების მოდელებისა და მიმართულებების შესახებ.

III. დასკვნები და წინადადებები

კვლევის საფუძველზე გაკეთებულია დასკვნები და შემუშავებულია რეკომენდაციები, მათ შორის აღსანიშნავია შემდეგი:

- საქართველოში აგრობიზნესის განვითარების მოდელების შემუშავებისას, უცხოური გამოცდილების გაზიარების თვალსაზრისით, რეკომენდებულია საქართველოს იდენტური ქვეყნების შერჩევა სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, რესურსული პოტენციალის, კულტურული, ისტორიული და სხვა ფაქტორების გათვალისწინებით. სასურველია, ერთი მხრივ, ფაქტორული ანალიზის ჩატარება, მეორე მხრივ, წარმატებული მაგალითების შერჩევა. ეკონომიკის განვითარების კანონზომიერებების, პოლიტიკური და ისტორიულ-კულტურული ფაქტორების მიხედვით, ასევე, ქვეყნის შიგნით, ევროპისა და სხვა საერთაშორისო სასურსათო ბაზრებზე წარმატებულობის გათვალისწინებულ კრიტერიუმებს მნიშვნელოვნად აკმაყოფილებს ისრაელი. შესაბამისად, საქართველოსათვის მიზანშეწონილია ისრაელის აგრობიზნესის განვითარების მოდელზე ადაპტირება.
- მდგრადი აგრობიზნესის მოდელი მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს სურსათის წარმოების ზრდაში. ამასთან, ნებისმიერი მოდელი უნდა ითვალისწინებდეს

გაეროს ორგანიზაციის „ათასწლეულის განვითარების მიზნების“ სახელმძღვანელო პრინციპებს და განიხილავდეს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის მდგრადი განვითარების კონცეფციას, მათ შორის სურსათის უვნებლობის საკითხებს ჰოლისტიკური და სისტემური განზომილებით. მოდელი, ასევე, უნდა ითვალისწინებდეს აგრობიზნესის სფეროში ფორმირებულ მიწოდების ჯაჭვს. მოდელში უნდა აისახოს კორელაცია მეურნეობის (ტექნიკური მიზნები), ოჯახის (სოციალური მიზნები) და საზოგადოების (კოლექტიური ორიენტაციის) პროექტებთან მიმართებაში. აგრობიზნესის მოდელი უნდა შეესაბამებოდეს სოფლის განვითარების კონცეფციასაც. ამ ფაქტორთა გათვალისწინებით აგებული აგრობიზნესის მოდელი უზრუნველყოფს აგრობიზნესის სფეროში კომერციალიზაციის პრინციპების გაძლიერებას, ხელს შეუწყობს სოფლის დასახლებებში ერთი ფანჯრისა და საცალო მაღაზიების გახსნას, დამამუშავებელი და მასთან დაკავშირებული დარგების განვითარებას და ა.შ.

- აგრობიზნესის მოდელების აგების დროს გასათვალისწინებელია სასურსათო უსაფრთხოების ძირითადი მიმართულებები: 1. მოსახლეობის უზრუნველყოფა საკმარისი რაოდენობისა და ხარისხის სურსათით; 2. მოსახლეობის უზრუნველყოფა სრულფასოვანი, ბალანსირებული სურსათით; 3. მოსახლეობის უზრუნველყოფა უვნებელი სურსათით; 4. მოსახლეობის უზრუნველყოფა ხელმისაწვდომი სურსათით. კვლევამ გვიჩვენა, რომ საქართველოში სასურსათო უსაფრთხოების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი პრობლემებია და ოთხივე კომპონენტის მოთხოვნები დარღვეულია. აგრობიზნესის ეფექტიანი მოდელის ფორმირება ხელს შეუწყობს რესურსების ეფექტიანად გამოყენებას, სურსათის წარმოების ზრდას, სურსათით თვითუზრუნველყოფისა და სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების გადაჭრას.
- აგრობიზნესის ნებისმიერ მოდელში კონცეპტუალურად სამ მთავარ მიმართულებაზე უნდა გაკეთდეს აქცენტი: 1. დარგები, რომლებიც უზრუნველყოფენ სოფლის მეურნეობისათვის საწარმოო საშუალებებისა და შესაბამისი მომსახურების მიწოდებას; 2. საკუთრივ სოფლის მეურნეობა; 3. დარგები და საწარმოები, რომლებიც ახდენენ პროდუქციის გადამამუშავებას, დამზადებას, გაყიდვებს და აგროსასურსათო პროდუქტის მომხმარებლებამდე

მიტანას. შესაბამისად აუცილებელია აგრობიზნესის სფეროში გამოყენებული რესურსების კლასიფიკაცია შემდეგი ჯგუფების მიხედვით: ა) ბუნებრივი რესურსები; ბ) ბიოლოგიური რესურსები; გ) შრომითი რესურსები; დ) წარმოების ძირითადი საშუალებები; ე) წარმოების საბრუნავი საშუალებები; ვ) საწარმოო პოტენციალი.

- „გადაუდებლობა-ზეგავლენის ხარისხის“ მატრიცის გამოყენებამ, ექსპერტებისა და სპეციალისტების გამოკითხვის შედეგებმა გვიჩვენა, რომ საქართველოში აგრობიზნესის განვითარების დაბალ ტემპებს შემდეგი ძირითადი ფაქტორები განაპირობებს:
  - ✓ წარმოების მცირე მასშტაბები და მწარმოებლურობის დაბალი დონე, განსაკუთრებით ნედლეულის წარმოების სფეროში;
  - ✓ ნედლეულის დამამუშავებელი საწარმოებისა და პროდუქტების შენახვის საცავების ნაკლებობა;
  - ✓ ტექნიკურ საშუალებებსა და თანამედროვე ტექნოლოგიებზე შეზღუდული წვდომა;
  - ✓ შეზღუდული ფინანსური რესურსები, მათ შორის იაფ კრედიტებზე ხელმისაწვდომობის დაბალი დონე;
  - ✓ შიდა და საერთაშორისო სასურსათო ბაზრების, რესურსების შესახებ ინფორმაციების ნაკლებობა;
  - ✓ აგრობიზნესის სფეროს თანამედროვე გამოწვევების შესახებ ცოდნის დაბალი დონე;
  - ✓ არასრულყოფილი და ზოგჯერ ბუნდოვანი საკანონმდებლო ბაზა და სხვა.
- აგრობიზნესის გარემოს შესწავლით SWOT და PESTEL ანალიზებით გამოიკვეთა, რომ სუსტია აგრობიზნესის განვითარების პოლიტიკური მხარდაჭერის ფორმები, გასაუმჯობესებელია სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური და კულტურული გარემო. მიზანშეწონილია სასურსათო უსაფრთხოებისა და უვნებლობის, ასევე, სტანდარტების შესახებ საკანონმდებლო ბაზის სრულყოფა, მისაღება კანონი ფერმერული მეურნეობების შესახებ, საბიუჯეტო მხარდაჭერის გაზრდის მიზნით მიზანშეწონილია საკანონმდებლო რეგულირების მექანიზმების შემუშავება.
- რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევის შედეგებით დადასტურდა, რომ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მუნიციპალიტეტებში აგრობიზნესის სფეროში

კოოპერირების პროცესი ჯერ კიდევ განვითარების საწყის ეტაპზეა. წარმოების მცირე მასშტაბების პირობებში ამ პროცესის განვითარება აუცილებელია. კვლევით გამოვლინდა, რომ მწარმოებელთა უმრავლესობა სკეპტიკურადაა განწყობილი კოოპერატივების მიმართ. ამასთან, კოოპერირება აგრობიზნესის ყველა სფეროს არ მოიცავს და ძირითადად წარმოების პროცესითაა წარმოდგენილი. საჭიროა კოოპერაციის კონცეფციის თანამედროვე იდეების ფორმირება და მწარმოებელთათვის შესაბამისი ინფორმაციების მიწოდება. ასევე, მიზანშეწონილია განხორციელდეს კოოპერირების პროცესის სტიმულირება, რაც, თავის მხრივ, გამოიწვევს აგრობიზნესის სფეროების დაფარვის გაფართოებას. საჭიროა კოოპერატივის წევრებისათვის მეთოდური სახელმძღვანელოების შემუშავება და მიწოდება სფეროში არსებული მოთხოვნების მიხედვით. კოოპერატივების სახეობებისა და მისგან მიღებული სარგებლის შესახებ ცოდნისა და უნარ-ჩვევების დაბალი დონის გამო სასურველია მწარმოებელთა საჭიროებებზე მორგებული ცოდნის მიწოდება ეფექტიანი ფორმებით.

- ექსპერტული შეფასებით სახელმწიფო მიწების წილი სასოფლო-სამეურნეო მიწების მთლიან რაოდენობაში მაღალია. საქართველოში, მათ შორის აჭარაში, მიწების ინვენტარიზაცია ჯერ კიდევ დამუშავების პროცესშია და არ არის დასრულებული მიწის რეფორმა. მონაცემების ანალიზის საფუძველზე დადგინდა, რომ საქართველოში მიწის ბაზრის განვითარების დონე დაბალია, არ არსებობს ერთიანი მექანიზმი, რომლის საშუალებით მარტივად და ეფექტიანად მოხდება მიწის გაყიდვისა და შეძენის მსურველთა დაკავშირება. საკმაოდ რთულია სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული მიწის ნაკვეთების შესახებ ინფორმაციის მოპოვება და შეძენა. საბოლოო ჯამში, მიწის ბაზრის განუვითარებლობა აფერხებს აგრობიზნესის განვითარების პროცესს. მიწის ბაზრის განვითარების ხელშეწყობი ფაქტორების ამოქმედებით შესაძლებელია მიწის ნაკვეთების ფრაგმენტაციის აღმოფხვრა. ამ პროცესში გადამწყვეტი როლის შეასრულება შეუძლია მიწის ერთიანი ბანკის შექმნა, რაც გაადვილებს მიწის შესახებ ერთიან საინფორმაციო ბაზაზე ხელმისაწვდომობას. მიწის ბანკის შესაქმნელად საჭირო იქნება შემდეგი ღონისძიებების გატარება:

- ✓ რეგიონებში არსებული ინფორმაციის სისტემატიზაცია მიწის დანიშნულების (სახნავი, სათიბ-საძოვრები და კერძო ნაკვეთები) და ნიადაგის ნოყიერების მიხედვით;
  - ✓ მონაცემთა ერთიანი ბაზის შექმნა დაინტერესებულ ინსტიტუტებთან მუშაობის კოორდინაციის გზით;
  - ✓ სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის საკადასტრო რუკების შედგენა.
- აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში შეღავათიანი აგროკრედიტების მიწოდების მექანიზმების შესწავლამ გამოავლინა, რომ არსებული კრედიტების მიწოდებისა და გამოყენების სისტემა ეფექტიან გავლენას ვერ ახდენს კოოპერირების პროცესზე. თუმცა, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ კრედიტების გაცემის პროცესში გადაწყვეტილების მიღებისას კოოპერატივებისადმი სკეპტიკური დამოკიდებულებაც გამოიკვეთა. სესხების ქვედა ზღვარის აწევა კოოპერირების შემთხვევაში მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს აგრობიზნესის განვითარების პროცესში, განსაკუთრებით წარმოების მასშტაბების გამსხვილების კუთხით. ეს უკანასკნელი გამოავლენს კოოპერირების იდეისადმი ახალ მიდგომებს და დაინტერესებას მისცემს ბანკებს კოოპერატივებთან დაკავშირებით დადებითი გადაწყვეტილების მისაღებად.
  - აგრობიზნესის განვითარებაზე შეღავათიანი კრედიტების გავლენის ეფექტიანობის შეფასება რთულია. მნიშვნელოვანია რამდენად სიცოცხლისუნარიანი იქნება აგრობიზნესის სფეროს საქმიანობა ამ პროგრამის ვადის გასვლის შემდეგ. აგრობიზნესის განვითარებაზე შეღავათიანი აგროკრედიტების გავლენის საბოლოო შეფასება გრძელვადიან პერიოდს მოითხოვს. თუმცა, პროგრამის ზეგავლენის ზოგადი ტენდენციის გამოვლენა შედარებით მოკლევადიან პერიოდშიც შესაძლებელია, ძირითადად მონაცემთა ანალიზის, ფერმერთა და ექსპერტთა შეფასებებისა და ხედვების მიხედვით გამოკვლევამ გვიჩვენა, რომ შეღავათიანი აგროკრედიტების გაცემა აგრობიზნესის განვითარებაზე ახდენს როგორც დადებით, ასევე, ნეგატიურ ზეგავლენას.
  - აგრობიზნესის სფეროში არსებული ცოდნა და უნარები საკმარისი არ არის ეფექტიანი მოდელების ფორმირების, შეღავათიანი აგროკრედიტების მიღებისა და განკარგვის, ასევე, საბანკო სტანდარტებისა და პროცედურების შესახებ, მათთვის

შეზღუდულია თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით ინფორმაციებზე წვდომა. ფერმერებს შორის გავრცელებული ოფიციალური თუ არაფორმალური ინფორმაცია მნიშვნელოვნად განაპირობებს ფერმერთა დამოკიდებულებებს და აყალიბებს მათ მოლოდინებს. მიზანშეწონილია სოფლის მეურნეობის სამინისტროს შესაბამისმა სამსახურებმა, ასევე, რეგიონებში არსებულმა ფერმერთა საკონსულტაციო ცენტრებმა მოახდინონ შესაბამისი საინფორმაციო ბანკების შექმნა და ფერმერთათვის ეფექტიანი მიწოდება. ფერმერთა ცოდნის დონის ამაღლება თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით უზრუნველყოფს დაფინანსების შესახებ ოპტიმალური გადაწყვეტილებების მიღებას.

- ექსპერტებთან და ფერმერებთან ინტერვიუებმა შეღავათიანი აგროკრედიტების მიმართულებით შემდეგი პრობლემები გამოავლინა:
  - ✓ სესხებზე ხელმისაწვდომობა დაბალია, რაც ძირითადად მაღალი დონის უზრუნველყოფის მექანიზმების არსებობით არის გამოწვეული;
  - ✓ არ არსებობს საშეღავათო პერიოდი;
  - ✓ გაცვლითი კურსების ხშირი და არასტაბილური ცვალებადობა, განსაკუთრებით პანდემიის პირობებში, უარყოფითად აისახა უცხოურ ვალუტაში აღებულ სესხებზე;
  - ✓ სირთულეებია ბანკებთან კომუნიკაციის პროცესში;
  - ✓ შეღავათიანი აგროკრედიტების პროგრამა არ ითვალისწინებს მცირე ფერმერებზე ან გლეხურ მეურნეობებზე სესხების გაცემას;
  - ✓ შესამუშავებელია სესხების დაზღვევის მექანიზმები და სხვა.
- მცირე და საშუალო ზომის ფერმერებისა და სექტორის ექსპერტების მოსაზრებების ერთგვაროვნების დაჯგუფების საფუძველზე, SWOT ანალიზის მიზნებიდან გამომდინარე, განისაზღვრა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აგრობიზნესის განვითარების ძლიერი და სუსტი მხარეები, ასევე, დადგინდა ბიზნესის ამ სახეობის განვითარების შესაძლებლობები და საფრთხეები.
- აგრობიზნესის განვითარების ტენდენციებისა და მახასიათებლების გამოსავლენად და სამომავლო მიმართულებების დასადგენად რაოდენობრივი და თვისებრივი კვლევით შემდეგი დასკვნები და რეკომენდაციები გამოიკვეთა:

- ✓ აგრობიზნესში დასაქმებული ქალების ხვედრითი წონა მცირეა მამაკაცებთან შედარებით, თუმცა, არც ისე საგანგაშო. ქალთა დასაქმების წილის გასაზრდელად სასურველია მათთვის აგრობიზნესის ხელშემწყობი გარემო პირობების შექმნა;
- ✓ აგრობიზნესის სფეროში დასაქმებულთა შორის მცირეა ახალგაზრდების წილი; სტარტაპებისა და თანამედროვე ტექნოლოგიების დანერგვით მიზანშეწონილია ახალგაზრდების მოტივაციის გაზრდა აგრობიზნესში დასაქმებისათვის. სასურველია მათთვის სპეციალიზებული საგანმანათლებლო პროგრამების შეთავაზება, საერთაშორისო პრაქტიკებსა და სტაჟირებებში ჩართვა.
- ✓ აგრობიზნესის სფეროში დასაქმებულთა უმეტესობა (თითქმის 97%) პროდუქტს ადგილობრივი ბაზრისთვის აწარმოებს. საჭიროა ხელშემწყობი ღონისძიებების განხორციელება და შესაბამისი საინფორმაციო სისტემების შექმნა საერთაშორისო ბაზრებზე აგროსასურსათო პროდუქტების გასატანად;
- ✓ აგრობიზნესის სფეროში დასაქმებულთა საერთო რაოდენობის 86% გაერთიანებული არ არის კოოპერატივებში, მაშინ, როდესაც ისინი ფლობენ მწირ, მათ შორის მცირე ფინანსურ რესურსებს. ამ მაჩვენებლის პირობებში რთული იქნება მწარმოებლურობის ზრდისა და მასტაბის გამსხვილების პროცესის განხორციელება, საერთაშორისო ბაზრებზე გასვლა. აუცილებელია მწარმოებელთათვის საინფორმაციო სისტემების მიწოდება კოოპერაციის როლსა და მნიშვნელობაზე, საჭიროა ამ მხრივ საკანონმდებლო ბაზის სრულყოფა და სხვ.
- ✓ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მუნიციპალიტეტებიდან ქედაში 26 ფერმერი ფლობს 1.0-3.0 ჰექტარამდე მიწის ნაკვეთს, ეს მაჩვენებელი ქობულეთში შეადგენს 20-ს, ხულოში 11-ს, ხოლო ხელვაჩაურსა და შუახევში დასახლებული რაოდენობები საკმაოდ მცირეა და 1-2 ფერმერის ფარგლებში მერყეობს. გამოკითხულთა სრული უმრავლესობა მათ საქმიანობაში არსებულ პრობლემებს შორის მცირემიწიანობას ასახელებს, ასევე, ამ ფაქტორებს შორის დასახელდა: თანამედროვე ტექნიკისა და ტექნოლოგიების ნაკლებობა, სასუქებსა და მცენარეთა დაცვის საშუალებებზე შეზღუდული წვდომა, გასაღების ბაზრებზე ნაკლები წვდომა, იაფი აგროკრედიტების ნაკლებობა, განუვითარებელი ინფრასტრუქტურა, დამამუშავებელი საწარმოების ნაკლებობა და სხვა. პირველ ეტაპზე მიზანშეწონილია მიწის ბაზრის განვითარება და იაფ კრედიტებზე

ხელმისაწვდომობის გაზრდა, ასევე, მნიშვნელოვანია თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენება წარმოებისა და გადამუშავების სფეროში, ინფრასტრუქტურის განვითარება.

✓ აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მუნიციპალიტეტების მიხედვით აგრობიზნესის სფეროში სახელმწიფო პროგრამებისა და დაფინანსების წყაროების შესახებ ცოდნა მუნიციპალიტეტების მიხედვით განსხვავებულია. გამოკითხულ ფერმერთა 27% აღნიშნავს, რომ მისთვის ცნობილია პროგრამა „აწარმოე საქართველოში“, 20% იცნობს პროგრამას „სოფლად მეწარმეობის განვითარება“, 18, „დანერგე მომავალს“, 11% აიაფი აგროკრედიტების პროგრამას, 8% კოოპერატივების ხელშეწყობის პროგრამას, ხოლო 16% საერთოდ არ იცნობს ფერმერების დასახმარებლად განკუთვნილ პროგრამებსა და დაფინანსების წყაროებს. გამოკითხვებმა ისიც დაადასტურა, რომ თითოეულ პროგრამაზე ცოდნის დონე მუნიციპალიტეტების მიხედვით განსხვავებულია. ასე მაგალითად, ყველაზე მეტად ცნობადი პროგრამა „აწარმოე საქართველოში“ ფერმერები ქედასა და ქობულეთში უფრო იყენებენ, ვიდრე შუახევში, ხულოსა და ხელვაჩაურში. ასევე, სოფლად მეწარმეობის განვითარების შესახებ პროგრამის ცოდნის მაღალი დონე გამოვლინდა ქედაში, ხოლო შედარებით ნაკლები დანარჩენ მუნიციპალიტეტებში. ზოგადად, დაბალია ფერმერთა ცოდნის დონე იაფი აგროკრედიტების მიწოდების სფეროში. თუმცა, ქობულეთსა და ხელვაჩაურში ფერმერთა შედარებით კარგი ცოდნაა ამ პროგრამაზე, ვიდრე ქედასა და შუახევში. კოოპერატივების ხელშეწყობის პროგრამას ფერმერთა ცოდნის დონის თვალსაზრისით ყველაზე საგანგაშო მაჩვენებელი აქვს, ხოლო მუნიციპალიტეტებს შორის ამ მხრივ დაბალი მაჩვენებლებით გამოირჩევა ქობულეთი და ქედა. საჭიროა სახელმწიფო პროგრამებისა და დაფინანსების წყაროების შესახებ ინფორმაციების მიწოდების ეფექტიანი სისტემის შექმნა.

✓ აგროდაზღვევის სერვისებით სარგებლობის დონის შესახებ კვლევის შედეგად მივიღეთ, რომ ქობულეთისა და ქედის მუნიციპალიტეტებში აგროდაზღვევით სარგებლოს ფერმერთა მეტი რაოდენობა, ვიდრე ხელვაჩაურსა და ხულოში, შუახევის მუნიციპალიტეტში ამ სერვისით არავინ არ სარგებლობს. ფერმერთა საკმაოდ დიდი რაოდენობას საერთოდ არ აქვს ინფორმაცია დასახელებული

სერვისის შესახებ. მაშასადამე, ფერმერთა დიდი ნაწილი (65%) არ სარგებლობს აგროდაზღვევის სერვისებით, მხოლოდ გამოკითხულ ფერმერთა 21% აცხადებს, რომ ისინი იყენებენ აგროდაზღვევას, ხოლო 14%-ს საერთოდ არ სმენია ამ სერვისის შესახებ. აგრობიზნესის განვითარების პრიორიტეტულ მიმართულებათა შორის უნდა განვიხილოთ აგროდაზღვევის პროდუქტების გამრავალფეროვნება და ეფექტიანი მოწოდების მექანიზმების შექმნა.

- ✓ აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მწარმოებელთა 36% დაინტერესებულია აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტით, მაგრამ არ აქვს საჭირო ინფორმაცია აღნიშნულის შესახებ. მწარმოებელთა 9% გამოხატავს ამ პროცესისადმი ინტერესს, როგორც ჩანს აქვს შესაბამისი ინფორმაციები და ემზადება ექსპორტის განსახორციელებლად. მწარმოებელთა მხოლოდ 3% არ არის დაინტერესებული პროდუქციის ექსპორტით და ურჩევნია მისი გაყიდვა ადგილობრივ ბაზარზე. გამოკითხვამ აჩვენა, რომ მოცემულ ეტაპზე მწარმოებელთა მცირე ნაწილს გააქვს პროდუქცია ექსპორტზე, თუმცა, დაინტერესებული არიან მისი საერთაშორისო ბაზარზე გატანით. კვლევის გამოვლინდა ფაქტორები, რომლებიც ხელს უშლის ექსპორტის განხორციელებას: მწარმოებელთა უმეტესობა, კერძოდ 45% მიიჩნევს, რომ აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტის მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორია წარმოების მცირე მასშტაბები, 31%-ის აზრით ამ ფაქტორად დასახელდა მცირე ფინანსური შემოსავლები, 16%-ის მიერ ინფორმაციისა და ცოდნის ნაკლებობა გასაღების ბაზრების შესახებ, ხოლო 8%-ის მიერ ბიუროკრატიული მექანიზმები.
- ✓ კორონავირუსით გამოწვეული პრობლემების შესწავლით დადგინდა, რომ გამოკითხულთა 56% მიიჩნევს, რომ შეეზღუდა პროდუქციის ადგილობრივ ბაზარზე გატანა, 35%-ს შეზღუდვები არ შექმნია, 8%-ს შეეზღუდა პროდუქტის საერთაშორისო ბაზარზე გატანა. მნიშვნელოვანია პანდემიასთან ადაპტაციის პირობების შექმნით ადგილობრივ და საერთაშორისო ბაზრებზე აგროსასურსათო პროდუქტების გატანის ხელშემწყობი მექანიზმების ამოქმედება მუნიციპალიტეტების დონეზე.

სადისერტაციო ნაშრომის ძირითადი დებულებები ასახულია ჩვენს მიერ გამოქვეყნებულ ნაშრომებში:

[1] **M. Suknishvili.**, „AGRIBUSINESS DEVELOPMENT TRENDS IN GEORGIA: MODERN CHALLENGES AND SOLUTIONS“, Journal «Economics. Ecology. Socium» in Vol 5 No 4 (2021) in December 2021.

[2] **სუქნიშვილი მ.**, მდგრადი სასურსათო უზრუნველყოფის პრობლემები და აგრობიზნესის განვითარების საჭიროებები საქართველოში. ჟურნალი „ინოვაციური ეკონომიკა და მართვა“, 2021 წლის ტომი V, №2. <http://iem.ge/ojs/index.php/journal/article/view/56>

[3] **M. G. Suknishvili.**, Sustainable food security challenges and agribusiness development needs. International Scientific Conference on Sustainable Transport System and Maritime Logistic ISTSML 2021 June 24, Batumi, Georgia.

[4] Gechbaia B., Mamuladze G., Aroshidze P., Makharadze N., **Suknishvili M.**, Competitiveness of National Production and Strategies for Export Markets. Journal of Economics and Business, №2, 2020;

[5] **გეჩბაია ბ., სუქნიშვილი მ., სანიკიძე ჰ.**, სასურსათო უსაფრთხოება და აგრობიზნესის განვითარების თანამედროვე გამოწვევები საქართველოში. აკადემიკოს პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 115-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო ების განვითარების მთავარი მიმართულებები ეროვნული სამეცნიერო კონფერენცია „ეროვნული პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის პრობლემები თანამედროვე პირობებში“ ბათუმი 2019.

[6] **სუქნიშვილი მ.**, ეროვნული წარმოების განვითარების მთავარი მიმართულებები ეროვნული სამეცნიერო კონფერენცია „ეროვნული პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის პრობლემები თანამედროვე პირობებში“ ბათუმი 2019.

[7] Sanikidze H., **Suknishvili M.** TRENDS AND OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN GEORGIA. MODERN PROBLEMS OF ECONOMY AND BUSINESS October 29, 2020

[8] **სუქნიშვილი მ.**, მეცხოველეობის განვითარების ტენდენციები და პერსპექტივები აჭარის რეგიონში. ჟურნალი „ინოვაციური ეკონომიკა და მართვა“, გამოცემა N5, ბათუმი, 2018.

[9] Білоус А.О., **Suknishvili M G.**, Регулювання ринку свинини в умовах інтеграції України. Конкурентоспроможність аграрного сектору в умовах функціонування зони вільної торгівлі з європейським союзом 21 березня 2018 року М Київ.

Batumi Shota Rustaveli State University

Faculty of Economics and Business
Department of Business Administration, Management and Marketing

Mirza Suknishvili

**Factors hindering the development of agribusiness and priority needs on the example of the
Autonomous Republic of Adjara**

Dissertation submitted for the degree of Doctor of Business Administration

Annotation

Batumi – 2021

The work is performed in the Department of Business Administration, Management and Marketing of Batumi Shota Rustaveli State University.

Scientific Supervisors: **Badri Gechbaia,**
Doctor of Economics, Associate Professor of Batumi Shota Rustaveli University

Eter Kharashvili,
Doctor of Economics, Tbilisi Professor of Iv. Javakishvili State University

Foreign appraiser: **Viktor Koval**
Professor of the Ukrainian National Academy of Sciences and the Institute of Market and Economic and Environmental Studies,
Doctor of Economics.

Evaluators: **Gela Mamuladze**
Batumi Shota Rustaveli University, Faculty of Economics and Business, Professor,
Doctor of Economics.

Gulnaz Erkomaishvili,

Associate Professor of Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Doctor of Economics.

Ekaterine Zviadadze,

Head of the Policy Coordination and Analysis Department of the Ministry of Environment Protection and Agriculture of Georgia, Academic Doctor of Economics.

The defense of the dissertation consists of 15th April, 2022. At 12:00 pm at the session of the dissertation commission established by the Dissertation Council of the Faculty of Economics and Business of Batumi Shota Rustaveli State University. Address: st. Batumi, Ninoshvili st. №35, Aud. № 430

The dissertation can be found in the library of Ilia Chavchavadze Batumi Shota Rustaveli State University (Batumi, 35 Ninoshvili St.)

Secretary of the Dissertation Board
Assistant Professor: Leila Tsetskhla

I. General description of the paper

Relevance of the topic. Georgia has agriculture with great and rich traditions. It has been evolving since time immemorial and is characterized by unique features, which are due to the diverse, drastically different soil-climatic and economic conditions according to the regions of the country. Physical-geographical features of the territory of Georgia give a separate character to its separate region and create typical, different physical-geographical regions and micro-regions.

The food security of the population is one of the global problems and its solution is the basis for the development of the national economy of any country. Agriculture occupies a leading place in the Georgian economy. Centuries-old historical factors and dictatorial rule over the years have had a very strong negative impact on Georgian villages and agriculture. Changes in agriculture and targeted programs ("Introduce the Future", "Produce in Georgia", "Cheap Agrocredit", etc.) have outlined the contours of Georgia's agricultural development and the survival of the Georgian countryside. At the present stage, the Georgian economy is in crisis, which has been greatly affected by the global epidemic situation. The severe crisis in the Georgian economy is particularly acute in food production. 17% of the country's national economy is directly dependent on the agricultural sector. Imports of agri-food products are three times more than exports. Despite the efforts of the world's civilized society, providing food to the population remains one of the global challenges and problems. According to the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), one billion people in the world are starving. According to experts from the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), the demand for food products in developing and transition economies will increase by 60% by 2030 compared to 2015 and double by 2050. This period will require the production of more than 70% of the world's food. In order to escape from the crisis in agriculture in Georgia, it is necessary to develop effective mechanisms for agricultural management and production. Also, it is necessary to develop a strategic marketing model for agricultural development, according to which regional priorities of agriculture in the field are determined in accordance with market motivations, the optimal parameters are evaluated and identified in terms of economic and food security. To saturate both local market segments and solid export positions.

Georgia today maintains a low rate of development of agribusiness, which creates a lot of objective and subjective difficulties in both food production and a number of related fields. The national model of agribusiness developed with the help of advanced international experience will play an important role in solving the problems described above.

Aim and objectives of the research

reason of research. The aim of the study is to study the international experience of models operating in the field of agribusiness, in Georgia, as well as in the Autonomous Republic of Adjara, based on the identification of factors hindering the development of agribusiness to develop recommendations for problem solving and priority development models.

The research objectives are:

- Bibliographic research on the importance of agribusiness development in different countries of the world;
- Bibliographic study of the functioning and peculiarities of the farm based on world experience;
- Analysis of alternative models of agribusiness development based on world experience;
- Analyzing the importance of cooperatives in different countries of the world and in Georgia;
- Analysis of the situation of cooperatives in farms and processing enterprises in the Autonomous Republic of Adjara;
- Analyze the results of agricultural land reform and justify the need for a state strategy for land consolidation;
- Analysis of development trends of farms in the Autonomous Republic of Adjara by municipalities;
- Identification of factors hindering the development of agribusiness by the "emergency-impact matrix";
- Identification of factors hindering the development of agribusiness and outlining ways to solve it;
- Development of agribusiness development models;
- Making measures to support the development of agribusiness, et;

Subject of research. The subject of research is the fields of agriculture in the Autonomous Republic of Adjara (vegetation, animal husbandry, greenhouses), as well as the problems in these fields and the prospects for their development.

- The methodology of the paper. Research methods were selected according to the questions asked. In particular, general and specific methods are used:
- Collection and comparison methods are used to determine the accuracy of the data; Agribusiness development indicators are calculated through statistical methods, agribusiness growth trends are identified;
- Household survey database is used to determine the patterns between analytical and statistical assessments, as well as publications of the National Statistics Office of Georgia, statistical data are studied;
- Impact-urgency matrix identifies factors hindering the development of agribusiness; Quantitative and qualitative research has been conducted to determine quantitative and qualitative indicators;
- "Priority scheme" sets the priorities for the development of agribusiness;
- Quantitative (questionnaire survey) and qualitative research (semi-structured in-depth interviews and focus group meetings) were conducted.

The state of problem research in modern science

The research is based on scientific papers of Georgian and foreign scientists, as well as the National Statistics Office, the Ministry of Environment and Agriculture of Georgia, the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia, the Ministry of Agriculture of the Autonomous Republic of Adjara, the Ministry of Finance and Economy of the Autonomous Republic of Adjara and other official legislative materials. And by-laws, ordinances and other documents. The paper also uses the research of governmental and non-governmental organizations operating in the country and the Autonomous Republic of Adjara and the materials of quantitative and qualitative research conducted by us.

Scientific News:

- SWOT and PESTEL analysis assesses the strengths and weaknesses of agribusiness, development opportunities and threats, as well as environmental conditions of agribusiness development;

- The “emergency-impact” matrix identifies factors hindering the development of agribusiness;
- The "Priority Scheme" identifies the priority directions of agribusiness development;
- Based on comparative analysis and expert assessments, a model for the development of agribusiness in Georgia has been developed;
- Based on quantitative and qualitative research, the trends of agribusiness development in Georgia and the Autonomous Republic of Adjara are evaluated, recommendations for the development of this field for short and long-term periods are developed;
- **Approval of the paper.** The dissertation was approved at the extended session of the Department of Business Administration, Management and Marketing, Faculty of Economics and Business, Batumi Shota Rustaveli State University, on July 23, 2021.
- **The structure of the paper.** The paper consists of an introduction, three chapters, seven subsections, conclusions, a list of references and appendices;

Table of Contents

Introduction

Chapter 1. Agribusiness Development Models and Theoretical-Methodological Approaches

1.1 Analysis of theoretical-methodological approaches and concepts of agribusiness development models

1.2 Sustainable food security problems and agribusiness development needs

Chapter 2. Agribusiness Development Trends and Modern Challenges

2.1 Regularities and trends in agribusiness development

2.2 Assessment of factors hindering the development of agribusiness with the "Emergency-Impact Quality" matrix

2.3 Food security and potential models for agribusiness development

Chapter 3. Priority needs and perspective directions of agribusiness development

3.1 SWOT and PESTEL analysis of agribusiness development

3.2 Analysis of the results of quantitative and qualitative research on the development of agribusiness

Conclusions and recommendations

used literature

Appendix

II. The main content of the paper

In the introduction of the paper, the urgency of the research topic is established, goals and objectives are set, the subject and object of the research are defined, the theoretical-methodological bases of the research are given, the state of the problem is studied, scientific news of the paper, theoretical and practical significance of the paper are presented.

In the first chapter of the paper, "**Agribusiness Development Models and Theoretical-Methodological Approaches**" it is argued that in Georgia, in the field of agribusiness, resource potential is used inefficiently. To solve the problem, first of all, it is considered to create a conceptual model of agribusiness, according to which the main driving force in agricultural production will be business and not specifically agriculture. Such a model will ensure the efficient operation of all its components. The same chapter examines the theoretical-methodological approaches and concepts that should be the basis for the development of effective models for the development of agribusiness.

The present chapter of the paper evaluates the existing studies on agribusiness models. Based on the analysis, it is clear that the model should fully reflect the activities of agribusiness, with a special focus on consumer and producer segments, resources to be used, cost structure, and more. It is argued that the development and implementation of a sustainable agribusiness model plays a major role in increasing food production and territorial displacement. Also, it is considered expedient that the agribusiness model needs to be in line with the concept of rural development. With this in mind, alternatives to agribusiness models may be different. The opinion of a group of scientists who consider it expedient to harmonize national and international structures and take into account urban problems is shared. The agribusiness model, as part of the international and national system, is presented as follows (see Diagram1).

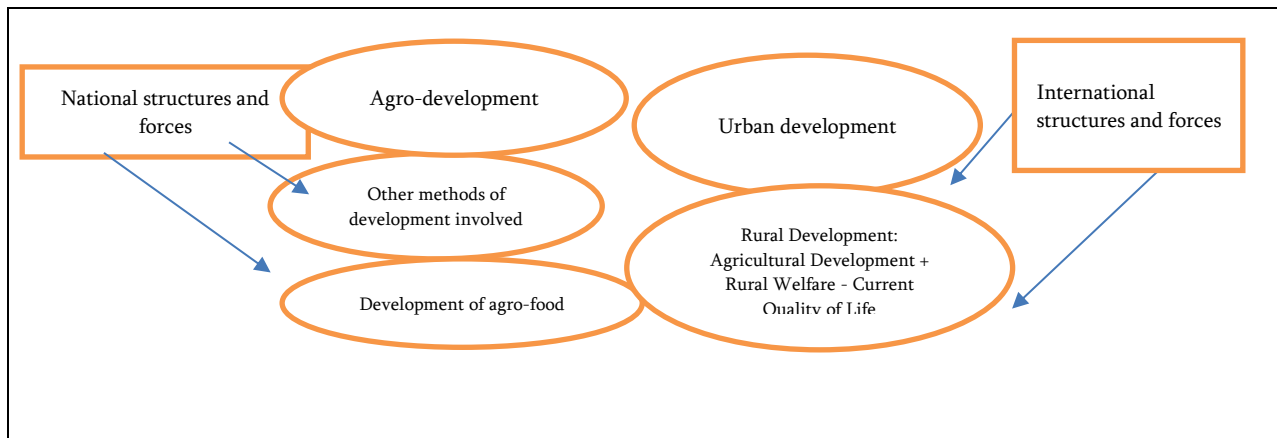
The study argues that an agribusiness model based on national and international experience, in turn, will lead to the development of local food markets, play an important role in food supply and rural development, increase direct sales of food products and perfect the supply chain.

Based on the analysis of the results of scientific research, it is concluded that agribusiness models in local markets do not fully motivate producers and consumers, therefore it is advisable to form agribusiness development models that will be developed taking into account the specifics of the functioning of international food markets. The paper discusses that the business model should

fully reflect the activities of agribusiness, with particular emphasis on the segments of consumers and producers, as well as the main activities of the agri-food sector, resources to be used in this process, cost structure and more.

Diagram 1. Agribusiness model as part of the international and national system.

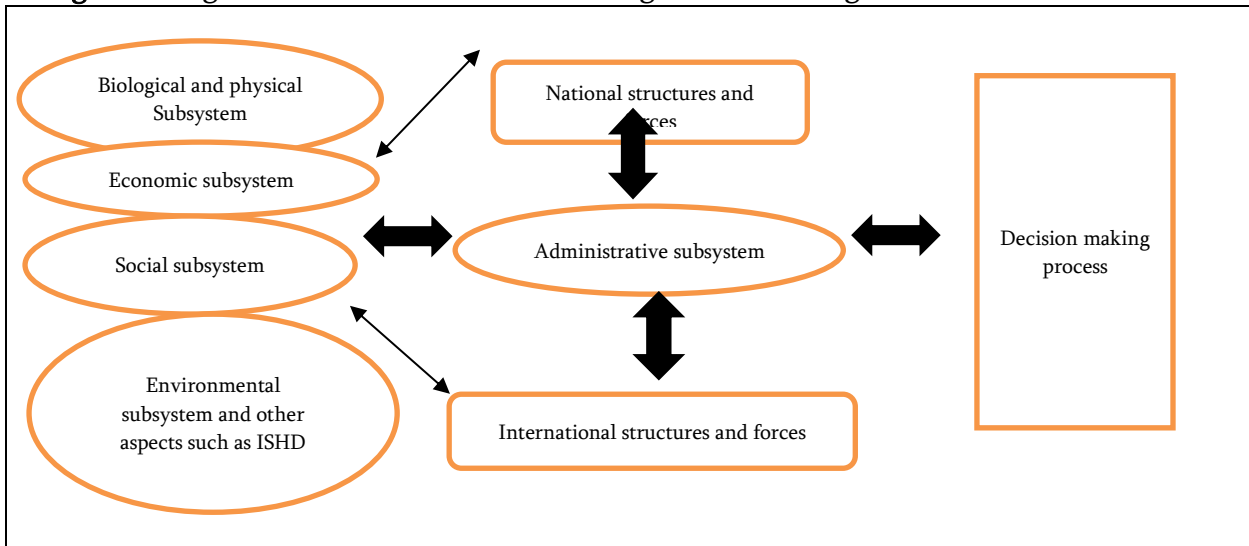

Source: Compiled by Héctor Horacio Murcia. Based on "Agribusiness model approach to territorial food development".

Mechanisms are proposed that provide for rural development in line with the business concept, with the involvement of national and environmental structures, and with sustainable financial provision. It is argued that a model based on such a concept would be the basis for irreversible and sustainable social development. The development and implementation of a sustainable agribusiness model will play a major role in increasing food production and its justified territorial displacement. However, endogenous and exogenous factors are analyzed to develop an agribusiness model (see Diagram 2).

The development of agribusiness models is especially relevant for small-scale farming. It is established that such a model will optimally assess business costs and identify ways to reduce risks. The same chapter examines the components of agribusiness models, confirms the impact of innovation on the agri-food sector, and answers the question of which elements of agribusiness models can contribute to inclusive development. It is reasonable to assume that models cannot meet the challenges of the modern food market if innovations are not constantly taken into account. The paper confirms the impact of innovation on the agricultural sector and answers the question of what elements can contribute to inclusive development in the context of agribusiness models. The interrelationships of the agribusiness components that act to create economic value in this sector are presented in the form of a diagram (see Diagram 3).

Diagram 2. Agribusiness model based on endogenous and exogenous factors.

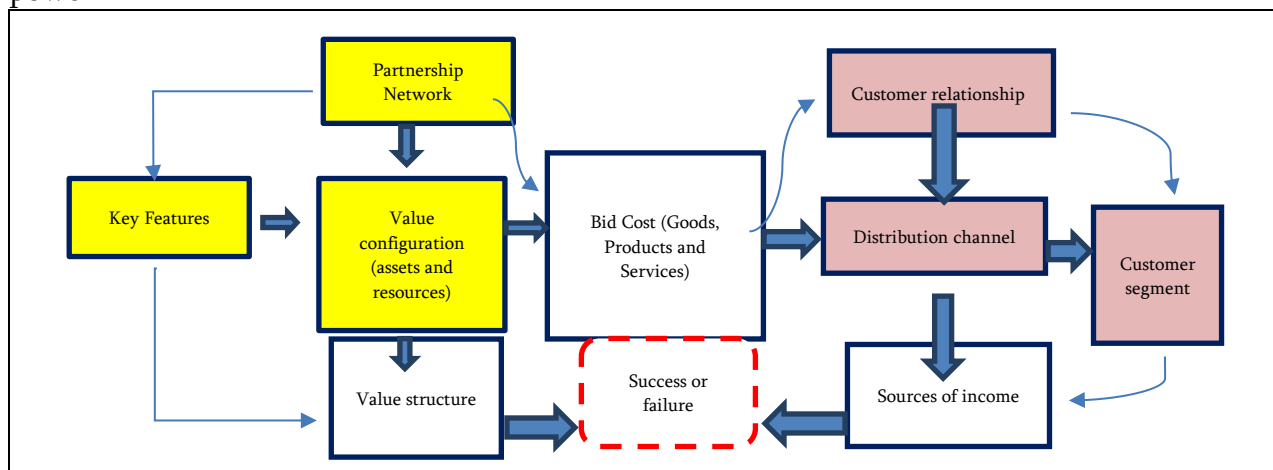

Source: Compiled by Héctor Horacio Murcia. Based on "Agribusiness model approach to territorial food development".

The first chapter also assesses the challenges of the pandemic, giving the view that deteriorating food performance is expected in the post-pandemic period. The self-sufficiency coefficients of basic agro-food products are analyzed, the trend of local production, the dynamics of import and export, the change in food prices are studied, and the negative and positive results are revealed on the basis of the analysis of agri-food products exports. Based on the analysis of these indicators, the needs of agribusiness development have been identified and hypotheses have been developed about alternatives to agribusiness model.

The second chapter of the paper "Agribusiness Development Trends and Modern Challenges" examines the different views of researchers on the main directions in the field of agribusiness. It is substantiated that the directions of agribusiness development should be in line with the strategic documents of Georgia's agricultural development and take into account the peculiarities of the action plans. Increasing the competitiveness of employees in the field of agribusiness, institutional development, land reclamation and soil fertility, regional and sectoral development, promoting value-added development, safe Conservation, climate change, environment and biodiversity conservation.

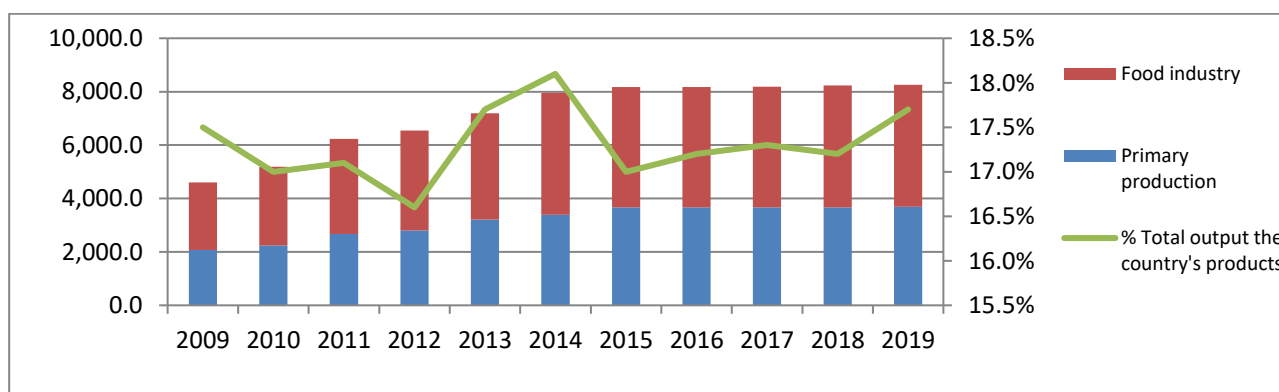
Diagram 3. Agribusiness model considering urbanization, consumer preferences and purchasing power

Source: Compiled by Author Bill Vorley (IIED) Mark Lundy (CIAT) James MacGregor (IIED). Based on "Business models that are inclusive of small farmers".

The same chapter presents in detail the regularities of agribusiness development, the development trends of this field are studied (see Diagram 4).

Diagram 4. Production dynamics of agribusiness products (million GEL)

Source: GSE 2020: National Statistics Office of Georgia., The diagram is based on data from www.geostat.ge; www.mof.ge Retrieved 25 May 2021

The same chapter analyzes the resource potential of the agribusiness sector in the Autonomous Republic of Adjara, compares the structural indicators of the agrarian sector and farms of the Autonomous Republic of Adjara with the relevant data of the rest of the region. It is concluded that it is advisable to move from the stage of agricultural development in the region to the stage of development of rural families.

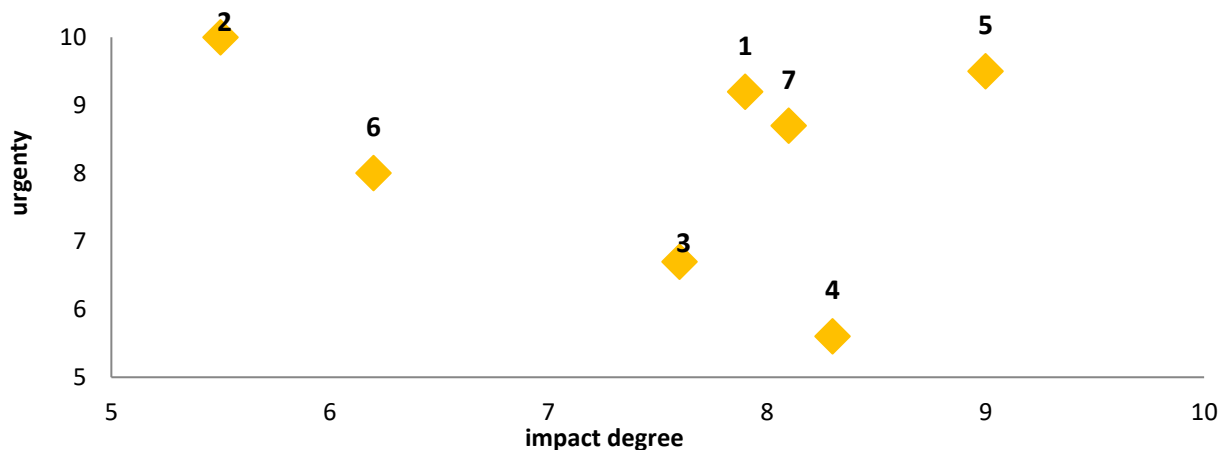
On the example of five municipalities of the Autonomous Republic of Adjara, programs supporting the field of agribusiness are analyzed.

Identifying factors hindering the development of agribusiness and developing solution recommendations is one of the major challenges today. Today, the development of agribusiness in Georgia is hindered by various factors.

In order to identify the factors hindering the development of agribusiness, the "Emergency-Impact Quality" matrix identifies the main factors causing the low pace of agribusiness development in Georgia:

1. Small scale of production and low level of productivity, especially in the field of raw material production;
2. Lack of storage facilities for raw material processing enterprises and products;
3. Limited access to technical means and modern technologies;
4. Limited financial resources, including low levels of access to cheap credit;
5. Lack of information on domestic and international food markets, resources;
6. Low level of knowledge about modern challenges in the field of agribusiness;
7. Incomplete and sometimes vague legal framework, etc. (see Scheme 1)

Scheme 1. "Emergency-Impact Quality" matrix

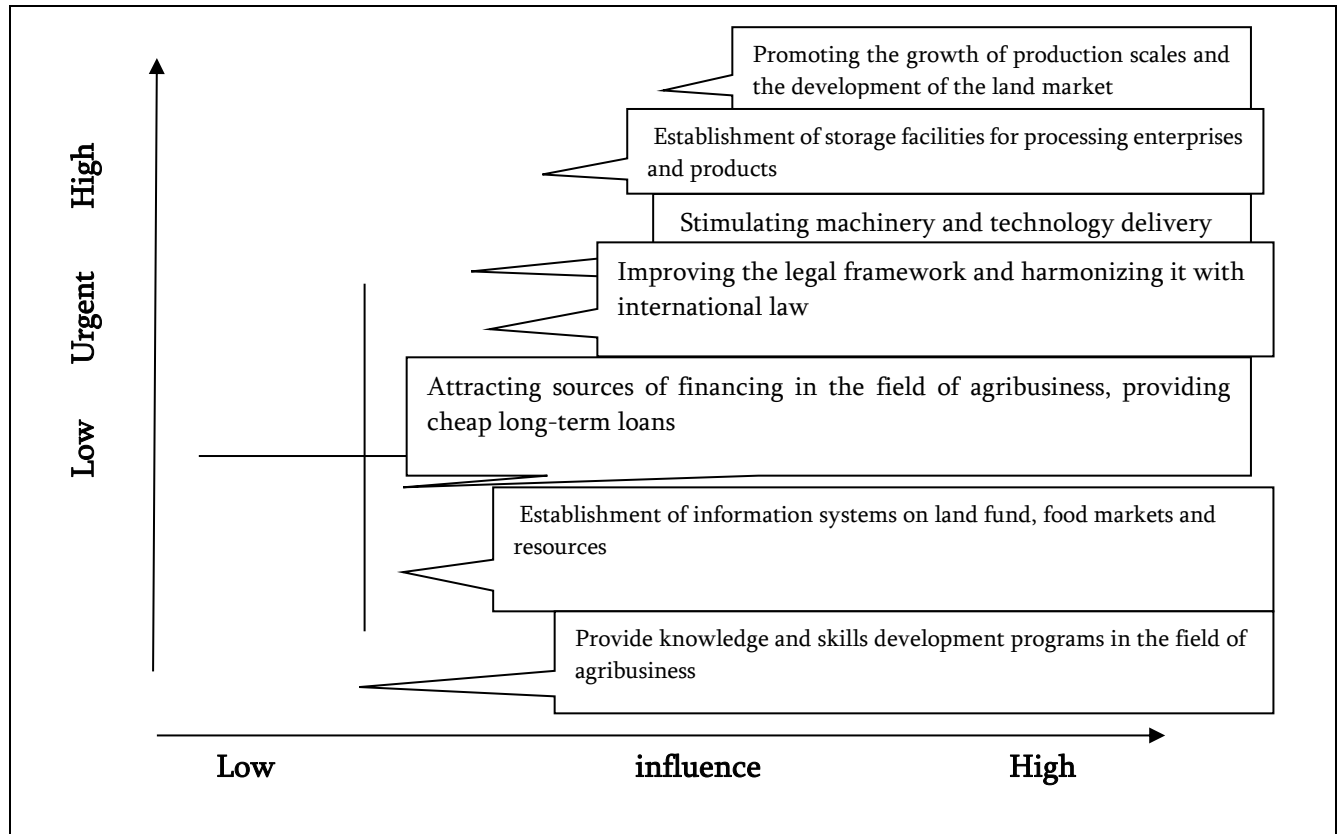

As a result of the grouping, the following priority needs for agribusiness development were identified in the Autonomous Republic of Adjara:

1. Promoting the growth of production scale and the development of the land market;
2. Establishment of storage facilities for processing enterprises and products;
3. Stimulating equipment and technology delivery mechanisms;
4. Attracting sources of financing in the field of agribusiness, providing cheap long-term loans;

5. Establishment of information systems on land fund, food markets and resources;
6. Providing knowledge and training programs in the field of agribusiness;
7. Improving the legal framework and harmonizing it with international law (see Scheme 2).

Scheme 2. Priority needs for agribusiness development.

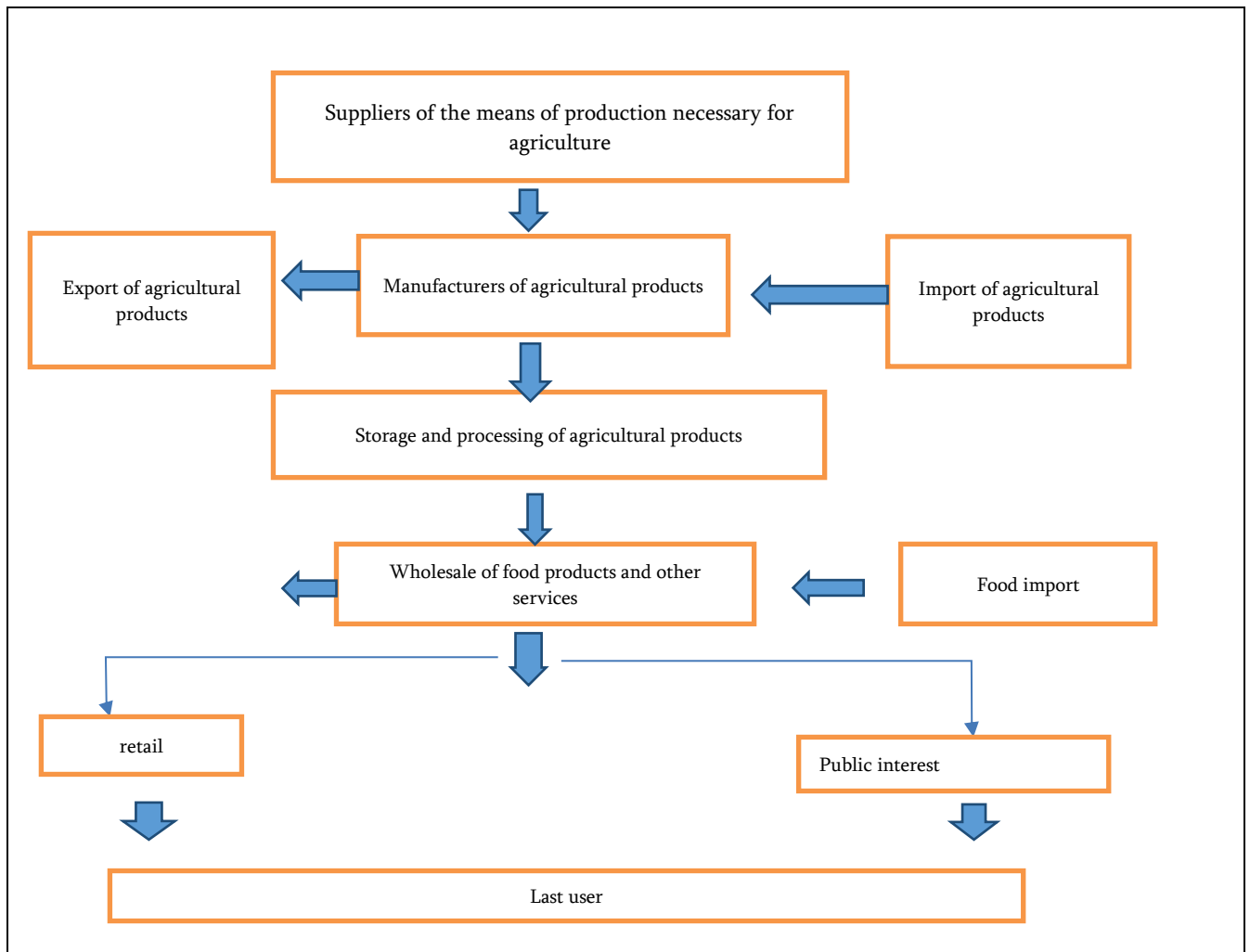

Source: Scheme compiled by the author.

After identifying the factors hindering the development of agribusiness and identifying the priority needs, the strategic directions of agribusiness development were identified and the agribusiness model was developed based on a complex assessment (see **Scheme 3**). Successful examples of agribusiness model are analyzed to develop the national model.

The third chapter of the paper is "Priority needs and perspective directions of agribusiness development." In order to thoroughly analyze agribusiness development trends, identify problems in the field and identify promising directions, it is important to comprehensively assess the micro and macro environmental conditions in which the business operates. Accordingly, the socio-economic, political, technological and legal environment of agribusiness was assessed through SWOT and PESTEL analysis.

Scheme 3. Priority needs for agribusiness development.

Source: Scheme compiled by the author.

Based on the uniformity of opinions of small and medium-sized farmers and sector experts, based on the objectives of the SWOT analysis, the strengths and weaknesses of agribusiness development in the Autonomous Republic of Adjara were identified, as well as opportunities and threats for the development of this type of business.

The strengths of agribusiness development were:

- Favorable resource potential for business development;
- History and tradition of agribusiness;
- Experience in resource processing and trade in products;
- Low costs of agro-food production and low prices on the product;
- Favorable natural-climatic conditions for business development;
- Tradition of activity;
- Accumulated knowledge in the field, etc.

Weaknesses in the development of agribusiness are:

- Low access to technical and other resources;
- Existence of low-yielding and low-yielding varieties;
- Unstable international market;
- Low availability of financial support;
- Lack of information on agricultural loans, grant competitions and other needs;
- Low knowledge of modern technologies;
- Absence or technical condition of irrigation systems;
- Existence of counterfeit products on the market;
- Deficiencies related to storage, transportation and sale of agri-food products;
- Low access to agronomists, veterinarians, zootechnicians and qualified agricultural specialists;
- Inadequate level of climate impact management;
- Faulty agro-insurance system.

SWOT analysis revealed the following possibilities:

- Contributing to the economic development of the region and the country through the development of agribusiness in the Autonomous Republic of Adjara;
- Creation of new processing enterprises;
- Implementation of business loans and business grants programs for small farmers;
- Development of related and supporting sectors;
- Diversification of production and export of agri-food products;
- Increase access to qualified staff;
- Provision of business consulting services;
- Improving the breed composition of plants, livestock, poultry;
- Creating cooperatives;
- Providing special training courses for farmers;
- Fight against counterfeiting;
- Modernization of raw material processing;
- Increase productivity using modern technologies;
- Improvement and development of agro-insurance system;
- Introduction of new technologies, historical assessment of natural hazards and risks, etc.

The identified threats were grouped as follows:

- Natural hazards (eg landslides, frosts, floods, heavy snow, winds, etc.);
- Environment pollution;
- Reduction of positions in international markets;
- Migration and population inertia;
- Pest diseases, epidemic threats, etc;

PESTEL analysis of the agribusiness environment showed that the political environment is more or less stable. However, the sometimes conflicting situations in the region negatively affect the international shipments and sales of Georgian agri-food products. Stable trade in international markets requires, first and foremost, a non-conflict environment and stability with neighboring countries. At present, the country has a generally open international trade policy.

The same chapter presents the analysis of the results of quantitative and qualitative research on the development of agribusiness. A questionnaire was developed for quantitative research and beneficiaries were selected from the database of employees in the field of agribusiness in Adjara, while a group of experts was selected for qualitative research and focus groups were formed from these groups to clarify some problems.

The purpose of the quantitative research was to identify modern challenges in the development trends and characteristics of agribusiness and to develop recommendations on ways to address them. Qualitative research aimed to identify the specific causes of the problems and the characteristics that determine the priorities for the development of agribusiness in Adjara.

The survey was conducted in April-May 2021. A total of 206 respondents were interviewed, both online and on the basis of completing the questionnaire. The results were sorted according to the homogeneity of the proposed ways of solving the problems. The questionnaire included both closed and open-ended questions.

Representatives of the following farms producing annual and perennial crops engaged in the field of agribusiness in Adjara participated in the study: citrus growers, blueberry plantation owners, walnut (chandler) producers, tobacco, vegetables, potato and tea producers.

Quantitative survey data allowed us to perform descriptive analysis. The type of questions asked was structured. The representative number of respondents is presented in the survey process. The results are processed by statistical analysis methods and SPSS program. Summarized data were

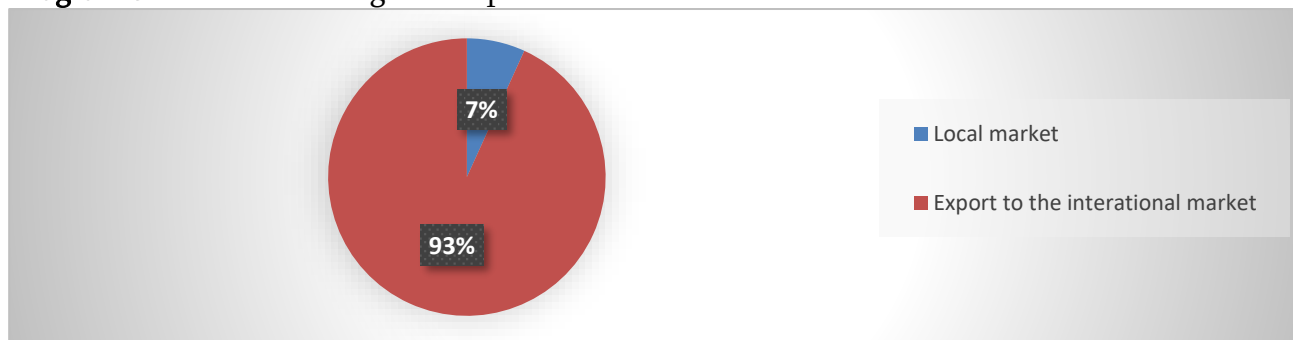
used to assess agribusiness development priorities, as well as to draw conclusions and recommendations, the reliability level was 94.5%, the selection error rate ranged from 2 to 3%.

Farmers were interviewed in proportion to their population in all five municipalities of the Autonomous Republic of Adjara.

Due to the problems, it is important for the development of agribusiness to provide farmers with access to various state programs and grants. To this end, it is studied how far farmers are aware of the programs and sources of funding in their areas of activity.

A study conducted by farmers and entrepreneurs involved in agribusiness in the Autonomous Republic of Adjara on the interest and challenges of exporting products showed that the desire and interest to export products to the international market is an exception (see Diagram 5).

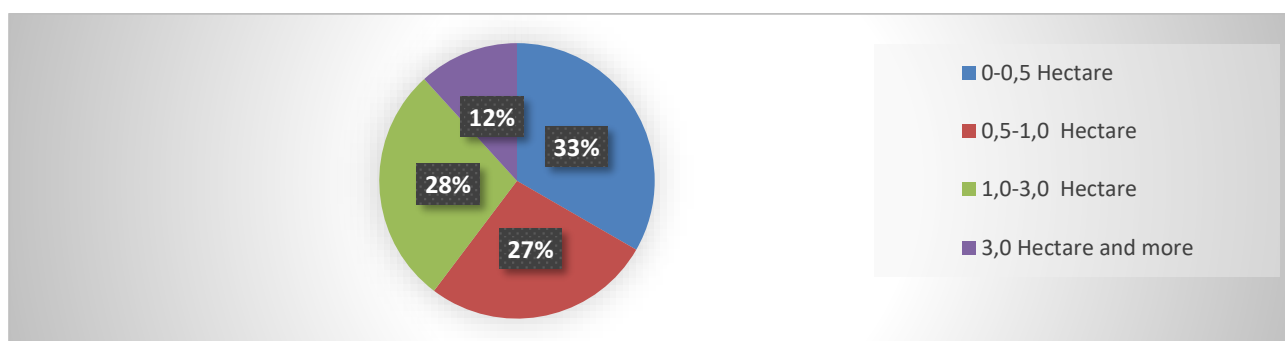
Diagram 5. Production of agri-food products for local and international markets.

Source: The diagram is based on the results of research conducted by the author.

The dissertation argues that in order to develop agribusiness and enter the international market, it is important to analyze the scale of production, primarily the distribution of land resources of the main factor of production among producers. The paper examines in detail the distribution of land plots in the Autonomous Republic of Adjara and concludes that most of the lands used for agricultural production are small-contoured (see Diagram 6).

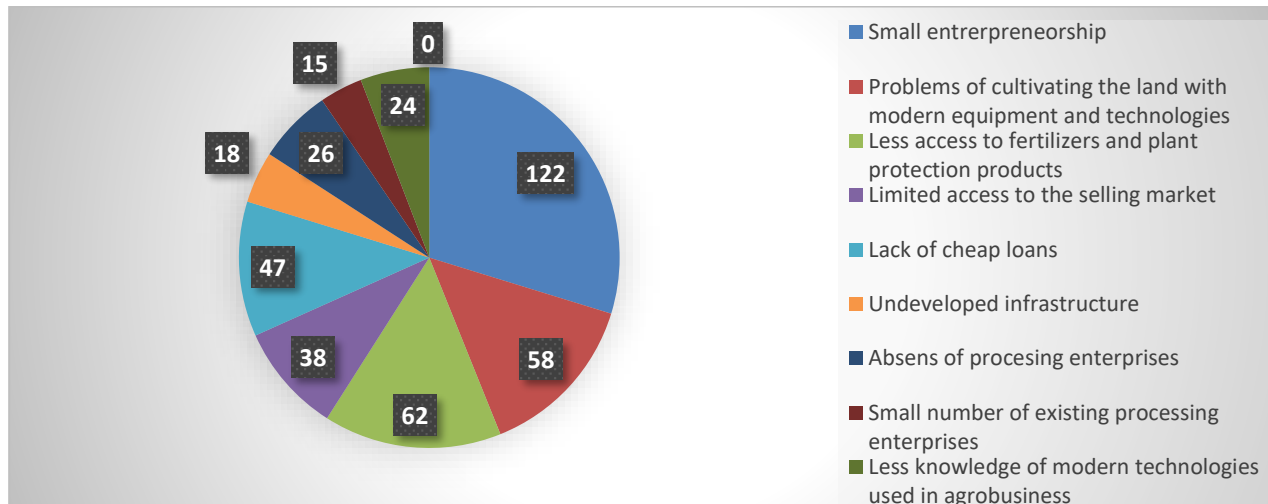
Diagram 6. Distribution of land areas in Adjara Autonomous Republic, %.

Source: The diagram is based on the results of research conducted by the author.

Based on the analysis of the survey results, problems in the field of production were identified by municipalities, in particular, the vast majority of respondents named small land among the problems in their activities, as well as the following factors: , Lack of cheap agro-credits, underdeveloped infrastructure, lack of processing enterprises, etc. (see Diagram 7)

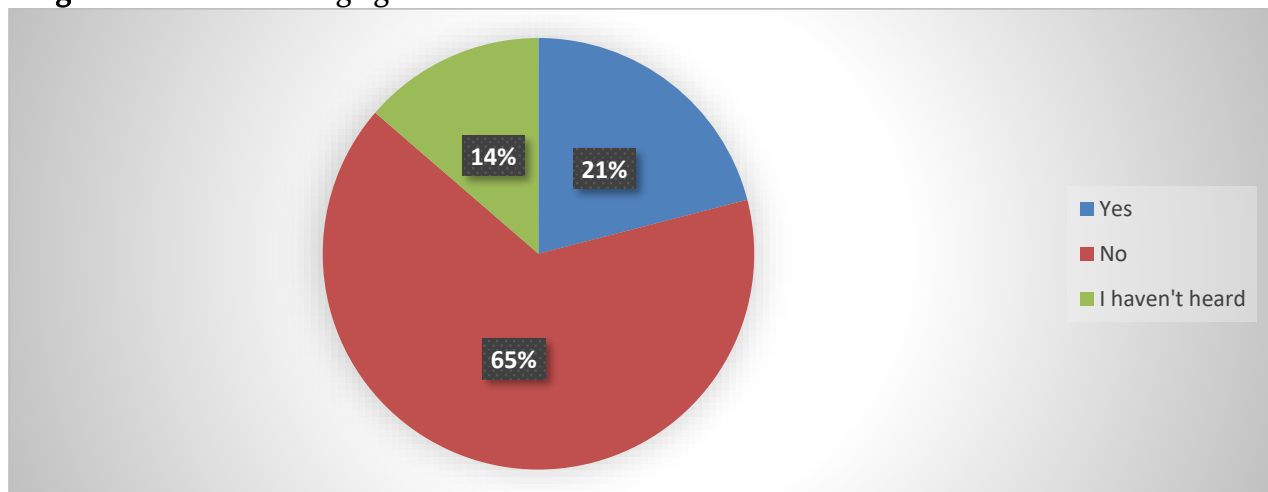
Diagram 7. Problems identified in the field of production.

Source: The diagram is based on the results of research conducted by the author.

21% of farmers surveyed say they use agro-insurance, while 14% have never heard of this service at all (see Diagram 8).

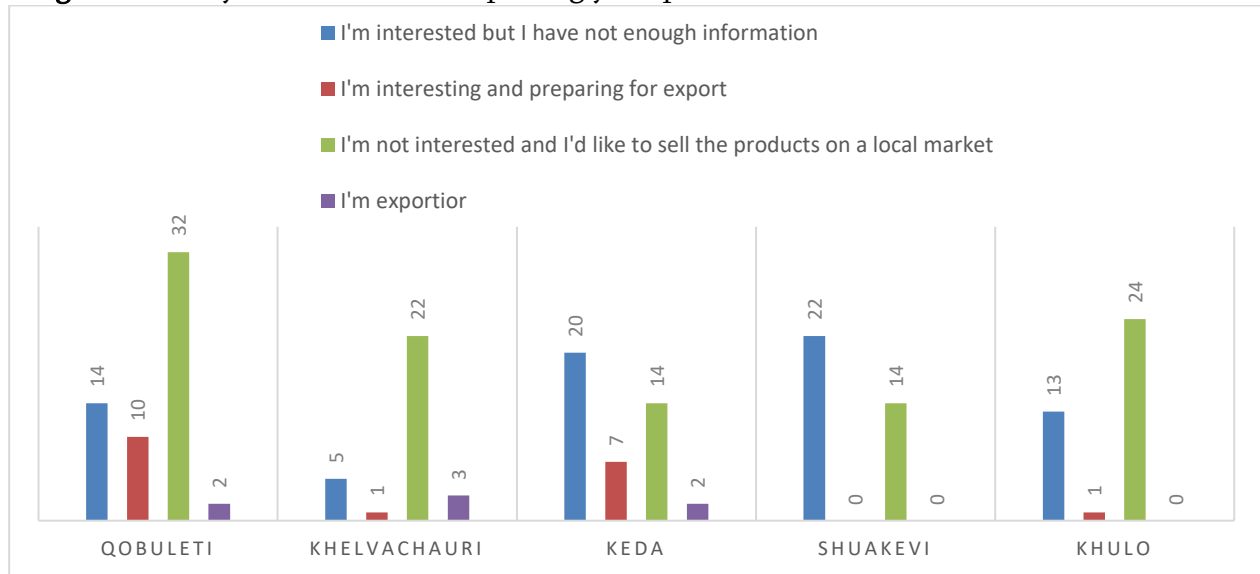
Diagram 8. Farmers using agro-insurance.

Source: The diagram is based on the results of research conducted by the author.

A study conducted by farmers and entrepreneurs involved in agribusiness in the Autonomous Republic of Adjara on the interest and challenges of exporting products showed that a small number of agribusiness representatives are interested in exporting products to the international market (see Diagram 9).

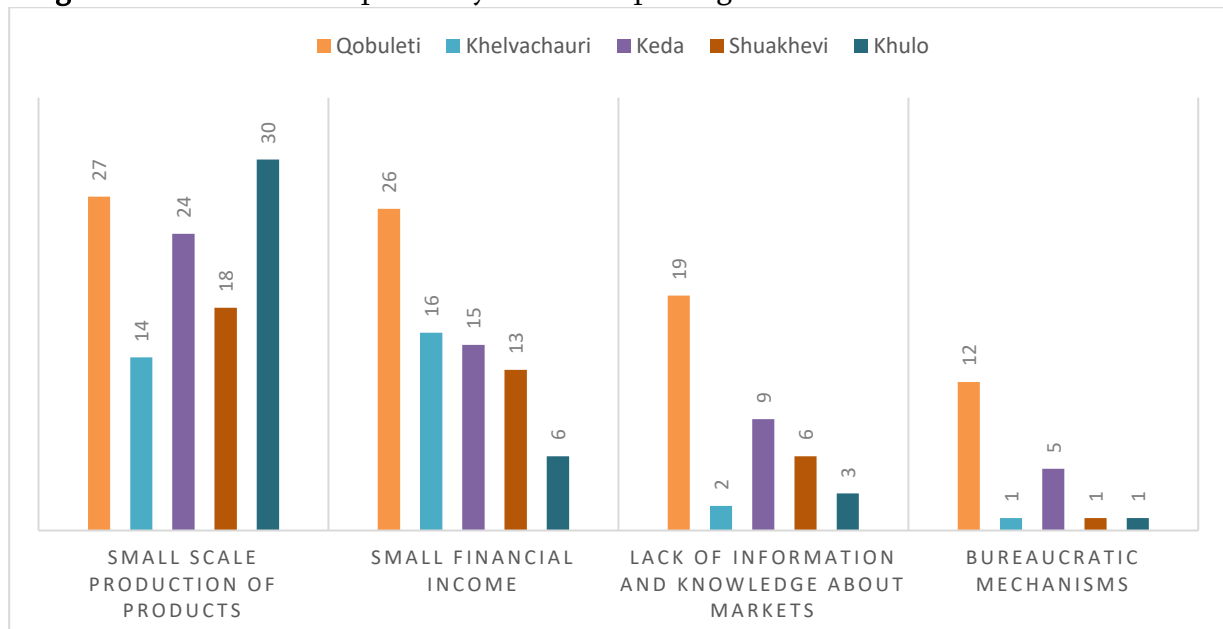
Diagram 9. Are you interested in exporting your products.?

Source: The diagram is based on the results of research conducted by the author.

As research has shown, at this stage a small proportion of manufacturers export their products, however, in-depth interviews have shown that manufacturers are interested in exporting the product to the international market. Accordingly, one of the aims of the study was to identify the factors that hinder the implementation of exports. The answers to the question, "What factors prevent you from exporting?" Were distributed as follows (see Diagram 10).

Diagram 10. What factors prevent you from exporting?

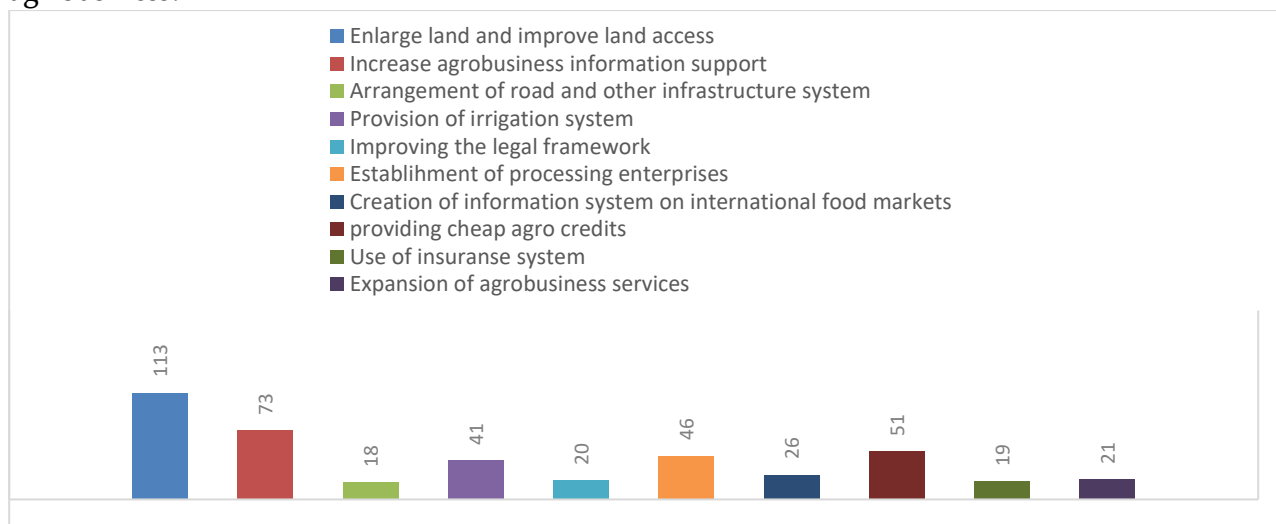
Source: The diagram is based on the results of research conducted by the author.

In almost all municipalities, small production volumes were named as the main impediment to exports. 30 producers in Khulo municipality believe that this is the main obstacle to exports, in Kobuleti - 27, in Keda - 24, in Shuakhevi - 18, in Khelvachauri - 14.

Small financial incomes and opportunities were also named as a significant impediment to exports by producers. In Kobuleti Municipality, the majority of respondents (26 producers) believe that exports are hindered due to low financial income. 16 and 15 in Khelvachauri and Keda, 13 in Shuakhevi, 6 in Khulo. The third reason among the factors hindering exports was the lack of information and relevant knowledge about key markets. In Kobuleti municipality, 19 manufacturers named this factor, 9 in Keda, 6 in Shuakhevi, 3 in Khulo, and 2 in Khelvachauri. This factor is considered to be hindered by 12 producers in Kobuleti municipality, 5 in Keda, and only 1 producer in other municipalities.

In order to clarify the directions and hypotheses formed by us during the development of priority schemes for the development of agribusiness, we asked the producers, “What priority activities are needed for the development of agribusiness? The answers to this question were distributed as follows (see Diagram 11).

Diagram 11. What do you think are the priority activities needed for the development of agribusiness?

Source: The diagram is based on the results of research conducted by the author.

Most of the respondents (113 producers) consider the expansion of land plots and the increase of production scale among the priority activities for the development of agribusiness. Increasing the information support of agribusiness is considered necessary by 73 producers, 51

producers consider it necessary to increase the availability of cheap agro-credits, also, most of the producers consider it important to promote the establishment of processing enterprises.

This part of the paper also examines the problems caused by the coronavirus, it is found that 56% of respondents believe that the export of products to the local market has been restricted, 35% have not created restrictions, 8% have restricted the export of the product to the international market.

Based on the bibliographic research on agribusiness models, identification of factors hindering the development of the field, quantitative and qualitative research, assessment of agribusiness environment, conclusions have been made and recommendations on agribusiness development models and directions have been developed.

III. Conclusions and suggestions

Based on the research, conclusions have been made and recommendations have been developed, including the following:

- When developing agribusiness development models in Georgia, in terms of sharing foreign experience, it is recommended to select identical countries of Georgia taking into account socio-economic, political, resource potential, cultural, historical and other factors. It is desirable, on the one hand, to conduct factor analysis, on the other hand, to select successful examples. According to the regularities of economic development, political and historical-cultural factors, as well as within the country, Israel significantly meets the criteria for success in Europe and other international food markets. Therefore, it is advisable for Georgia to adapt to the Israeli agribusiness development model.
- A sustainable agribusiness model will play an important role in increasing food production. In addition, any model should follow the UN Millennium Development Goals guidelines and consider the concept of sustainable food and agriculture development, including food safety issues in a holistic and systemic dimension. Correlate with agriculture (technical goals), family (social goals) and community (collective orientation) projects. The agribusiness model should be in line with the rural development concept. Opening of retail stores, development of processing and related industries, etc.
- When building agribusiness models, the main directions of food security should be considered:
  1. Providing the population with a sufficient quantity and quality of food;
  2. Providing the

population with complete, balanced food; 3. Providing the population with safe food; 4. Providing the population with affordable food. The study showed that there are significant problems in terms of food security in Georgia and the requirements of all four components are violated. Forming an effective agribusiness model will help to use resources efficiently, increase food production, solve food self-sufficiency and food security problems.

- In any model of agribusiness, conceptually, three main areas should be focused on: 1. Sectors that provide the means of production and related services for agriculture; 2. Own agriculture; 3. Industries and enterprises that process, manufacture, sell and deliver agro-food products to consumers. Therefore, it is necessary to classify the resources used in the field of agribusiness according to the following groups: a) natural resources; B) biological resources; C) labor resources; D) fixed means of production; E) working capital of production; F) Production potential.
- The use of the "Emergency-Impact Quality" matrix, the results of a survey of experts and specialists showed that the low pace of development of agribusiness in Georgia is due to the following main factors:
  - ✓ Small scale of production and low level of productivity, especially in the field of raw material production;
  - ✓ Lack of storage facilities for raw material processing enterprises and products;
  - ✓ Limited access to technical means and modern technologies;
  - ✓ Limited financial resources, including low levels of access to cheap credit;
  - ✓ Lack of information on domestic and international food markets, resources;
  - ✓ Low level of knowledge about modern challenges in the field of agribusiness;
  - ✓ Incomplete and sometimes vague legal framework, etc.
- A study of the agribusiness environment by SWOT and PESTEL analyzes revealed that the forms of political support for agribusiness development are weak, the socio-economic and political and cultural environment should be improved. It is advisable to improve the legal framework on food safety and security, as well as standards, the law on farms is acceptable, in order to increase budget support, it is advisable to develop legislative regulation mechanisms;
- Quantitative and qualitative research has confirmed that the process of cooperation in the field of agribusiness in the municipalities of the Autonomous Republic of Adjara is still at an early

stage of development. In the conditions of small scale of production it is necessary to develop this process. The survey found that most manufacturers are skeptical of cooperatives. However, cooperation does not cover all areas of agribusiness and is mainly represented by the production process. It is necessary to form modern ideas of the concept of cooperation and provide relevant information to manufacturers. It is also advisable to stimulate the cooperation process, which, in turn, will lead to an expansion of coverage of agribusiness areas. It is necessary to develop and provide methodological manuals for the members of the cooperative according to the requirements of the field. Due to the low level of knowledge and skills about the types of cooperatives and the benefits derived from them, it is desirable to provide knowledge tailored to the needs of producers in effective forms;

- According to expert estimates, the share of state lands in the total number of agricultural lands is high. In Georgia, including Adjara, land inventory is still being processed and land reform has not been completed. Based on the analysis of the data, it was found that the level of development of the land market in Georgia is low, there is no single mechanism through which to easily and efficiently connect those wishing to sell and buy land. It is quite difficult to obtain and purchase information on state-owned land. Ultimately, the underdevelopment of the land market hinders the development of agribusiness. By activating the factors contributing to the development of the land market, it is possible to eliminate the fragmentation of land plots. The creation of a unified land bank can play a crucial role in this process, facilitating access to a unified land database. The following measures will be required to establish a land bank:
  - ✓ Systematize information available in the regions according to land use (arable land, pastures and private plots) and soil fertility;
  - ✓ Creating a unified database by coordinating work with interested institutions;
  - ✓ Compilation of cadastral maps of agricultural land;
- The study of preferential agro-credit delivery mechanisms in the Autonomous Republic of Adjara revealed that the existing credit delivery and use system does not have an effective impact on the cooperation process. However, it should also be noted that a skeptical attitude towards cooperatives was also evident in the decision-making process during the lending process. Raising the lower limit of loans in case of cooperation will play an important role in the development of agribusiness, especially in terms of increasing the scale of production. The

latter will reveal new approaches to the idea of cooperatives and will give interest to banks to make positive decisions about cooperatives.

- It is difficult to assess the effectiveness of the impact of soft loans on the development of agribusiness. It is important to note how viable the agribusiness activities will be after the expiration of this program. The final assessment of the impact of preferential agro-credits on the development of agribusiness requires a long-term period. However, a general trend of program impact can be identified even in a relatively short period of time, mainly based on data analysis, farmers' and experts' assessments and visions.
- Knowledge and skills in the field of agribusiness are not enough to form effective models, obtain and manage preferential agro-credits, as well as banking standards and procedures, they have limited access to information using modern technologies. Formal or informal information disseminated among farmers significantly determines farmers' attitudes and shapes their expectations. It is advisable for the relevant services of the Ministry of Agriculture, as well as the farmers' advisory centers in the regions to set up relevant information banks and provide effective delivery to farmers. Raising the level of knowledge of farmers using modern technologies ensures optimal decisions about financing.
- Interviews with experts and farmers in the field of preferential agro-credits revealed the following problems:
  - ✓ Availability of loans is low, which is mainly due to the existence of high-level collateral mechanisms;
  - ✓ There is no grace period;
  - ✓ Frequent and volatile exchange rate fluctuations, especially in pandemic conditions, have had a negative impact on foreign currency loans;
  - ✓ Difficulties in communicating with banks;
  - ✓ The preferential agro-credit program does not provide loans to small farmers or peasants;
  - ✓ Loan insurance mechanisms and others should be developed;
- Based on the uniformity of opinions of small and medium-sized farmers and sector experts, based on the objectives of the SWOT analysis, the strengths and weaknesses of agribusiness development in the Autonomous Republic of Adjara were identified, as well as opportunities and threats for the development of this type of business.

- The following conclusions and recommendations were identified through quantitative and qualitative research to identify trends and characteristics of agribusiness development and to identify future directions:
  - ✓ The share of women employed in agribusiness is small compared to men, however, not so alarming. In order to increase the share of women in employment, it is desirable to create environment conducive to agribusiness for them;
  - ✓ Small share of young people employed in the field of agribusiness; With the introduction of startups and modern technologies, it is advisable to increase the motivation of young people for employment in agribusiness. It is desirable to offer them specialized educational programs, involvement in international practices and internship;
  - ✓ Most of the employees in the agribusiness sector (almost 97%) produce the product for the local market. It is necessary to implement support measures and create appropriate information systems to export agri-food products to international markets;
  - ✓ 86% of the total number of employees in the agribusiness sector are not united in cooperatives, while they have scarce, including small financial resources. Under this indicator, it will be difficult to carry out the process of increasing productivity and scale, to enter international markets. It is necessary to provide information systems to manufacturers on the role and importance of cooperation, it is necessary to improve the legal framework in this regard, etc;
  - ✓ From the municipalities of the Autonomous Republic of Adjara, 26 farmers own 1.0-3.0 hectares of land in Keda, this figure is 20 in Kobuleti, 11 in Khulo, and the quantities named in Khelvachauri and Shuakhevi are quite small and range from 1-2 farmers. The vast majority of respondents named smallness among the problems in their activities, as well as the following factors: lack of modern equipment and technologies, limited access to fertilizers and plant protection products, less access to key markets, lack of cheap agro-credits, underdeveloped infrastructure, lack of processing. In the first stage, it is advisable to develop the land market and increase access to cheap loans, as well as the use of modern technologies in the field of production and processing, the development of infrastructure;
  - ✓ In the Autonomous Republic of Adjara, knowledge of state programs and sources of funding in the field of agribusiness varies from municipality to municipality. 27% of the surveyed

farmers say that they know the program "Produce in Georgia", 20% know the program "Rural Entrepreneurship Development", 18%, "Introduce the Future", 11% the program of cheap agro-credits, 8% the program to support cooperatives, and 16% in general Not familiar with farmer assistance programs and funding sources. Surveys also confirmed that the level of knowledge for each program varies by municipality. For example, the most well-known program "Produce in Georgia" is used by farmers in Keda and Kobuleti more than in Shuakhevi, Khulo and Khelvachauri. Also, the high level of knowledge of the program on rural entrepreneurship development was revealed in Keda, while relatively less in other municipalities. In general, the level of knowledge of farmers in the field of providing cheap agro-credits is low. However, farmers in Kobuleti and Khelvachauri have better knowledge of this program than in Keda and Shuakhevi. The Cooperative Support Program has the most alarming rate in terms of farmers' knowledge levels, while Kobuleti and Keda have the lowest rates among the municipalities in this regard. It is necessary to create an effective system for providing information on state programs and sources of funding;

- ✓ As a result of the research on the level of use of agro-insurance services, we found that more farmers in Kobuleti and Keda municipalities use agro-insurance than nobody in Khelvachauri and Khulo, Shuakhevi municipality. Quite a large number of farmers have no information at all about the named service. As a result, a large proportion of farmers (65%) do not use agro-insurance services, only 21% of surveyed farmers say they use agro-insurance, while 14% have never heard of this service. Among the priority areas for the development of agribusiness should be the diversity of agro-insurance products and the development of effective delivery mechanisms;
- ✓ 36% of producers in the Autonomous Republic of Adjara are interested in exporting agri-food products, but do not have the necessary information about it. 9% of manufacturers express interest in this process, seem to have relevant information and are preparing to export. Only 3% of manufacturers are not interested in exporting the product and prefer to sell it in the local market. The survey showed that at this stage a small number of manufacturers export their products, however, they are interested in exporting it to the international market. The survey revealed factors that hinder exports: Most producers, in

particular 45%, believe that the main impediment to the export of agri-food products is small scale of production, 31% named this factor as small financial income, 16% - lack of information and knowledge is key About markets, and bureaucratic mechanisms by 8%;

- ✓ A study of the problems caused by the coronavirus found that 56% of respondents believe that the export of products to the local market was restricted, 35% did not create restrictions, 8% were restricted to the export of the product to the international market. It is important to put in place mechanisms to facilitate the export of agri-food products to local and international markets by creating conditions for adaptation to the pandemic;

The main provisions of the dissertation are reflected in the papers published by us:

[1] **M. Suknishvili.**, "AGRIBUSINESS DEVELOPMENT TRENDS IN GEORGIA: MODERN CHALLENGES AND SOLUTIONS", Journal «Economics. Ecology. Socium »in Vol 5 No 4 (2021) in December 2021.

[2] **Suknishvili M.**, Sustainable food security problems and agribusiness development needs in Georgia. Journal "Innovative Economics and Management", 2021
Year Volume V, №2. <http://iem.ge/ojs/index.php/journal/article/view/56>

[3] **M. G. Suknishvili.**, Sustainable food security challenges and agribusiness development needs. International Scientific Conference on Sustainable Transport System and Maritime Logistic ISTSML 2021 June 24, Batumi, Georgia.

[4] Gechbaia B., Mamuladze G., Aroshidze P., Makharadze N., **Suknishvili M.**, Competitiveness of National Production and Strategies for Export Markets. Journal of Economics and Business, №2, 2020;

[5] Gechbaia B., **Suknishvili M.**, Sanikidze H., Food Security and Modern Challenges of Agribusiness Development in Georgia. Main Directions of International Development Dedicated to the 115th Anniversary of the Birth of Academician Paata Gugushvili National Scientific Conference "Problems of Competitiveness of National Products in Modern Conditions" Batumi 2019.

[6] **Suknishvili M.**, Main Directions of National Production Development National Scientific Conference "Problems of Competitiveness of National Products in Modern Conditions" Batumi 2019.

[7] Sanikidze H., **Suknishvili M.** TRENDS AND OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN GEORGIA. MODERN PROBLEMS OF ECONOMY AND BUSINESS October 29, 2020

[8] **Suknishvili M.**, Livestock Development Trends and Perspectives in Adjara Region. Magazine "Innovative Economy and Management", edition N5, Batumi, 2018.

[9] Billous A.O., **Suknishvili M G.**, Regulated pigs in the mind of Ukrainian integration. Competitiveness of the agrarian sector in the minds of functioning zones will be firmly established by the European Union on February 21, 2018 in Kiev.